

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра тюркської філології

Кваліфікаційна робота магістра з турецької філології

на тему:

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АРАБО-
ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ТУРЕЦЬКІЙ ПОЕЗІЇ XIII-XIX СТОЛІТЬ**

Студента групи Мтур54-23

факультету східної та слов'янської філології

денної форми навчання

Освітньої програми

Східна філологія: турецька мова і література,

переклад, методика навчання

Спеціальності 035 Філологія

Спеціалізації 035.068 Східні мови та

літератури (переклад включно),

перша — турецька

Полівіна Андрія Олександровича

Науковий керівник:

канд. філол. наук, доц. **Пілик В. В.**

Допущена до захисту

«___» _____ 2024 року

Завідувач кафедри

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

(підпис)

(ПІБ)

Київ — 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРАБО-ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ XIII-XIX СТОЛІТЬ.....	8
1.1 Визначення терміну “запозичення”.....	9
1.2 Дослідження запозичень у працях вчених-мовознавців.....	12
1.3 Османська мова та її зв’язок із сучасною турецькою літературною мовою.....	20
1.4 Загальна інформація про запозичення в османській мові.....	25
1.5 Запозичення арабського походження.....	28
1.6 Запозичення перського походження.....	32
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2 ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АРАБО-ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ПОЕЗІЇ XIII-XIX СТОЛІТЬ.....	40
2.1 Лексико-семантичний аналіз поезії XIII століття (Risâlet’ün Nushiyye).....	40
2.2 Лексико-семантичний аналіз поезії XIV століття (Vesîlet-ün-Necât, Garîbnâme).....	43
2.3 Лексико-семантичний аналіз поезії XV століття (Ahmed Paşa, Şeyhî, Mihrî Hâtun, Necâtî).....	47
2.4 Лексико-семантичний аналіз поезії XVI століття (Bâkî, Adlî, Zâtî, Hayâlî, Muhibbî).....	50
2.5 Лексико-семантичний аналіз поезії XVII століття (Nef’i, Gevherî, Azîz Mahmud Hüdâyî, Neşâtî, Mezâkî).....	54
2.6 Лексико-семантичний аналіз поезії XVIII століття (Nedîm, Şeyh Gâlib, Sabrî, Kânî, Erzurumlu Zihnî, Haşmet).....	58
2.7 Лексико-семантичний аналіз поезії XIX століття (Numân Mâhir, Osman Nevres, Leylâ Hanım, Ziya Paşa, Namık Kemal, İbrahim Şinâsî).....	62
Висновки до другого розділу.....	66
РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АРАБО-ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ТУРЕЦЬКІЙ ПОЕЗІЇ XIII-XIX СТОЛІТЬ.....	68
3.1 Функційні особливості запозичень в поезії XIII століття (Yûnus Emre).....	68
3.2 Функційні особливості запозичень в поезії XIV століття (Süleyman Çelebi, Âşık Paşa, Gülşehri).....	71
3.3 Функційні особливості запозичень в поезії XV століття (Revânî, Münîrî, Hamdullah Hamdî, Avnî (Fatih), Dede Ömer Rûşenî).....	75

3.4 Функційні особливості запозичень в поезії XVI століття (Vusûlî, Sehâbî, Mostarlı Hasan Ziyâ, Emrî, Bâkî, Âhî).....	78
3.5 Функційні особливості запозичень в поезії XVII століття (Nev'î-Zâde Atâyî, Vahyî, Fevzî, Beyânî, Bahtî Sultan I. Ahmed).....	81
3.6 Функційні особливості запозичень в поезії XVIII століття (Erzurumlu Zihnî, Haşmet, Nedîm, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, Edirneli Kâmî, İbrahim Tırsî, Diyarbakırlı Lebîb).....	85
3.7 Функційні особливості запозичень в поезії XIX століття (Enderunlu Hasan Yâver, Mehmed Sıdkî, Selanikli Meşhurî Ahmed Efendi, Eğribozlu Numân Mâhir, Leylâ Hanım, Şeref Hanım).....	88
Висновки до третього розділу.....	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Лексика — це база і фундамент, на якому стоїть кожна мова у світі. Процес розвитку і трансформації, котрий полягає в певних змінах у різних структурних частинах мови (як, наприклад, зміни у синтаксисі, граматиці, фонетиці тощо), є звичайною справою, яка також зачіпає і лексику.

Лексика іншомовного походження та її запозичення є стандартним явищем у будь якій мові. У зв'язку з різними причинами контакти носіїв різних мов один з одним в різні періоди історії завжди приводили до привласнення собі лексичних елементів з чужих мов. Найчастіше явище запозичення лексики пов'язане із запозиченням носіями однієї мови певних матеріальних здобутків, які є створені носіями інших мов, що призводить також і до запозичення лексики, яка називає ці предмети. Але, як можна побачити в нашій роботі, дуже часто запозичення лексичних одиниць пов'язане з духовною експансією тієї чи іншої культури. В багатьох мовах є пласти слів, що були запозичені у зв'язку з позитивним відношенням мовців до певної іноземної мови, як, наприклад, слова грецького чи латинського походження в українській мові, або ж слова перського та арабського походження в турецькій мові.

Про культурні тенденції кожного народу протягом історії, як і про мови з яких він запозичував лексику, найкраще всього можуть розповісти літературні пам'ятки. У зв'язку з культурними особливостями турецького народу його літературне надбання характеризується великою кількістю поетичних творів, які дають нам чудове уявлення про функціонування арабської та перської лексики в мовленні жителів Османської держави, а саме в часи Османів турецька мова містила найбільшу кількість запозичених слів.

У цій науковій роботі ми розглянемо лексику арабського та перського походження базуючись на поезії, що була написана варіантами турецької мови, якими послуговувались турецькі поети в період з XIII по XIX століття.

Дослідженням лексичних запозичень в турецькій мові займалися такі науковці, як: Сергій Володимирович Сорокін, Наталія Миколаївна Ксьондзик, Джофрі Л'юїс, Роберт Данкофф, Шюкрю Акалин, Нуреттін Демір, Айсу Ата, Серхат Коюнджу, Доан

Аксан, Недждет Ерґін, Йогансон Ларс, Андреас Тітце, Бернт Брендемоен, Йоганес Бензінґ, Клаус Шоніх та Севгі Озель.

Актуальність даної наукової роботи полягає в необхідності розвитку наукового напрямку, що аналізує лексичні запозичення з арабської та перської мов в турецькій, оскільки ці дві мови мали найбільший вплив на турецьке суспільство протягом довгого періоду. Дослідження ж лексико-семантичних та функціональних особливостей даного пласту лексики на основі поезії османської доби, в свою чергу, є актуальним з тієї причини, що до нашого часу зберіглось багато віршових пам'яток літератури, які є хорошими прикладами використання мови. Також актуальність даної роботи полягає у відсутності достатньої кількості наукових робіт, присвячених османській мові загалом.

Метою дослідження є аналіз арабських та перських запозичень в турецькій мові, а саме їх лексико-семантичних та функціональних особливостей в турецькій поезії XIII-XIX століть.

Завданнями дослідження, що випливають з мети, є:

1. Визначити особливості запозичення арабських та перських лексичних елементів турецькою мовою в період з XIII по XIX століття.
2. Дослідити арабські та перські запозичення з лексико-семантичної точки зору та згрупувати ці слова за їх семантикою. Проаналізувати дані слова на наявність синонімів, антонімів та омонімів.
3. Охарактеризувати арабські та перські запозичення в турецькій поезії XIII-XIX століть з функційної точки зору та навести приклади використання цих запозичень з конкретними функціями.

Об'єктом дослідження виступають арабські та перські лексичні запозичення в турецькій мові.

Предметом дослідження виступають лексико-семантичні та функціональні особливості арабських та перських лексичних запозичень в турецькій мові.

Матеріалом дослідження виступає турецька поезія XIII-XIX століть, а саме: Risâlet'ün Nushiyye, Vesîlet-ün-Necât, Garîb-nâme, Ahmet Paşa Dîvânı, Şeyhî Dîvânı,

Mihrî Hâtun Dîvânı, Necati Beg Divanı, Bâkî Dîvânı, Adlî Dîvânı, Zâtî Dîvânı, Hayalî bey Dîvânı, Muhibbî Dîvânı, Nefî Dîvânı, Gevherî divanı, Dıvan-ı ilahiyat, Neşâtî Dîvânı, Mezâkî Dîvânı, Nedîm Dîvânı, Şeyh Gâlib Dîvânı, Sabrî Dîvânı, Kânî Dîvânı, Erzurumlu Zihnî Dîvânı, Haşmet Dîvânı, Eğribozlu Numân Mâhir Dîvânı, Osman Nevres Dîvânı, Leylâ Hanım Dîvânı, Ziya Paşa Şiirleri, Namık Kemâl'in şiirleri, Müntahabat-ı Eşar, Gülşen-Nâme, Revânî Dîvânı, Münîrî Dîvânı, Hamdullah Hamdî Dîvânı, Dede Ömer Rûşenî Dîvânı, Avnî Dîvânı, Vusûlî Dîvânı, Sehâbî Dîvânı, Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı, Emrî Dîvânı, Âhî Dîvânı, Nev'î-Zâde Atâyî Dîvânı, Vahyî Dîvânı, Fevzî Dîvânı, Beyânî Dîvânı, Bahtî Dîvânı, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı, Kâmî Dîvânı, İbrahim Tırsî Dîvânı, Lebîb Dîvânı, Enderunlu Hasan Yâver Dîvânı, Mehmed Sıdkî Dîvânı, Meşhurî Dîvânı, Şeref Hanım Dîvânı.

Методи дослідження, що були використані в ході дослідження: метод суцільної вибірки, метод семантичного аналізу, функціонально-стилістичний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що, досліджуючи поезію XIII-XIX століть, ми віднайшли в ній запозичення та зазначили їх синоніми, антоніми, омоніми тощо. Також, в третьому розділі ми визначили функційні особливості цих запозичень та навели конкретні приклади їх використання з даними функціями.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані в ході дослідження результати є внеском до лексикології турецької мови і мають на меті покращити розуміння функціонування запозиченої лексики в мові, у тому числі в її архаїчних варіантах, які використовувалися в XIII-XIX століттях. Також, одержані результати можна застосовувати у викладанні таких дисциплін, як “Лексикологія турецької мови”, “Історія турецької мови” та частково при викладанні дисциплін, пов’язаних з турецькою літературою.

Структура роботи: робота складається зі змісту, вступу, першого розділу з 6 підрозділами, другого розділу з 7 підрозділами, третього розділу з 7 підрозділами, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРАБО-ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ XIII-XIX СТОЛІТЬ

Лексика кожної мови характеризується наявністю того чи іншого відсотку запозичених слів. Таке явище не є чимось дивним, бо міжмовні контакти представників різних країн та культур існували та продовжують існувати і донині. Разом з комунікацією носії мов можуть запозичувати лексику один в одного. Іноді це відбувається разом із тим, що носії однієї мови дізнаються від носіїв іншої мови про нові для себе реалії, а разом із новою реалією запозичують і лексему, що її позначає. Іноді ж запозичення може мати культурний характер, коли одна іноземна мова має “високий” статус в певному суспільстві, через що деякі верстви населення починають активно вивчати та користуватись цією мовою, а разом із таким використанням можливе просочування іноземної лексики в словниковий запас рідної мови. Але загалом, існує доволі широкий спектр факторів та подій, які впливають на те, чи будуть мовці запозичувати лексику і наскільки активно вони будуть це робити.

У сучасному світі існують різні суспільні погляди на запозичення в мові. Деяка частина як вчених, так і мовців вважає їх наявність абсолютно нормальною, а хтось же навпаки вважає, що надмірна кількість іноземної лексики може псувати мову, через що навіть існує таке явище як мовний пуризм (або ж лінгвістичний протекціонізм), прихильники якого мають на меті піклуватись про чистоту літературної мови та оберігають її від впливу іншомовних запозичень та нелітературних явищ (Єрмоленко, 2004). Таке ставлення до іноземної лексики переважно має суспільно-політичне підґрунтя та може активно проявлятися тоді, коли мова починає “падати” під вагою іншомовного впливу, або ж у зв’язку з іншими зовнішньополітичними чинниками.

Запозичення також можуть стосуватись не лише лексики, але й, наприклад, граматики та фонетики, що в свою чергу вже може свідчити про потужний іноземний вплив на мову. Деякі країни, мови яких підпадали під такий сильний іноземний вплив,

проводили процес очищення своєї національної мови. Прикладом таких мов може слугувати, наприклад, чеська, з якої в XVIII діячі-пуристи почали активно прибирати германізми та замінити їх суто слов'янською лексикою (Comrie & Corbett, 1993, с. 523).

У контексті мовного пуризму також виділилась і турецька мова, яка є об'єктом нашого дослідження. Мустафа Кемаль Ататюрк, який став першим президентом Туреччини в 1923 році, створив Турецьке лінгвістичне товариство, що зайнялося очищенням турецької мови від надмірної кількості арабських та перських запозичень. До моменту такого мовного переосмислення турецька (або ж як зараз прийнято називати її тогочасний варіант “османська мова”) містила настільки велику кількість запозичень, що вони в рази переважали суто турецьку лексику і за деякими підрахунками османська мова містила до 88 відсотків арабських та перських слів (Lewis, 1999, с. 158). Окрім лексики османська мова також мала і багато запозичених граматичних конструкцій, хоча ні арабська, ні перська не є спорідненими з турецькою, через що османська мова в багатьох моментах навіть не була схожою на тюркську мову.

Незважаючи на неоднозначне ставлення до запозичень як соціокультурного явища, на нашу думку, вони є хорошим джерелом розуміння функціонування мови в різні періоди її існування та особливостей її використання мовцями.

1.1 Визначення терміну “запозичення”

Досліджуючи запозичення, ми вважаємо, що варто спочатку окреслити що означає цей термін. *Запозичені слова*, або *іншомовні слова* — це слова та словосполучення, що перейняті з інших мов внаслідок комунікативного контакту чи під тиском нав'язування чужомовних стандартів при асиміляції автентичної мови поневоленого етносу (Ковалів, 2007, с. 383).

Вищезазначене цитування коротко пояснює суть процесу запозичення слів, а також зазначає, що таке явище може виникати коли носії однієї мови нав'язують свою лексику носіям іншої мови. При нав'язуванні чужомовних стандартів мовці дійсно

можуть переймати іншомовні для себе слова, але, на нашу думку, це не є достатньо розповсюдженим (та загалом ефективним) способом проникнення іноземних лексем в мову і радше стосується більш сучасного етапу розвитку мов, коли у держав з'явилась можливість безпосередньо впливати на мови, які функціонують в ній, за допомогою, наприклад, закладів освіти.

Ми вважаємо, що точніше визначення поняття “мовне запозичення” подане О. Б. Ткаченком (2010): “*Запозичення* — звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення. Найчастішим є запозичення окремих слів, рідшим є запозичення звуків, морфем (словотвірних), фразеологізмів або синтаксичних конструкцій. Це явище стосується також і запозичення морфем, які можна використовувати для творення нових форм слів від питомих коренів (основ). Запозичення можуть здійснювати безпосередньо або за посередництвом інших мов. З часом форма запозиченого слова, морфем, звука пристосовується до системи мови, яка їх запозичила”.

Дане визначення описує процес мовного запозичення як складний процес в межі якого входить не тільки іноземна лексика, а й синтаксичні конструкції, морфем, фразеологізми тощо. Також важливим аспектом є те, що запозичення можуть відбуватись не напряму з однієї мови в іншу, а за посередництвом третіх мов, що в свою чергу може створювати складнощі при дослідженні походження запозиченого елемента.

Щойно ми окреслили основне визначення мовних запозичень, але в мовознавстві також прийнято виділяти деякі запозичені слова за їх типом. Серед основних категорій таких лексем є екзотизми, кальки та варваризми. Нижче ми надамо визначення цих термінів для кращого розуміння функціонування запозичень.

Екзотизми (від гр. *ekhōtikos* "чужий, іноземний") — слова, які позначають властиві іншим народам або країнам поняття. В українській мові екзотизмами можуть виступати такі слова, як: “гуайява” (плодове дерево з тропічної Америки), “мінарет” (башта біля мечеті для закликів мусульман до молитви) та інші (Кочерган, 2001, с. 215).

Тобто, екзотизми позначають іноземні реалії та не мають широкого розповсюдження в мовленні реципієнтів даної лексики. Екзотизми є доволі поширеними в літературі для посилення ефекту форенізації, через що літературознавці подають таке значення цього терміну: “**Екзотизми** — слово або словосполучення, що вжите в художньому творі для створення *couleur locale* (місцевого колориту). Переважно йдеться про використання варваризмів, зокрема антропонімів та топонімів. Передавання екзотизмів є складною перекладацькою проблемою, адже те, що в першотворі функціонально слугує екзотизмом, в перекладі може таким не бути (Волков, 2001, с. 171)”.

Калькування (від фр. *calque* "копія") — копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу; поморфемний переклад іншомовного слова. За калькування переймаються лише значення іншомовного слова та його структура, але не його матеріальний експонент. Крім кальок, існують ще напівкальки, коли одна частина слова запозичена, а інша калькується. Наприклад: телебачення (англ. *television* із гр. *tele* "далеко" й англ. *vision* "бачення") (Кочерган, 2001, с. 230).

Варваризми (від грец. *βαρβαρισμός* “чужоземець”) — іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення. Варваризми уживають переважно в описах життя й побуту інших народів для відтворення місцевого колориту, назв чужих реалій, звичаїв, специфічних понять. Деякі варваризми поступово входять в активний слововжиток і перестають сприйматися як варваризми (Воронич, 2005). За своєю суттю варваризми є близькими до екзотизмів, оскільки також позначають іноземні реалії. Але варваризми на відміну від екзотизмів менше відповідають нормам мови-реципієнта та переважно використовуються із сатиричним забарвленням.

Хоч ми і надали визначення основних видів запозиченої лексики, зважаючи на специфіку османської мови, яка є об’єктом нашого дослідження, ми найбільше зосередимось саме на стійких запозиченнях, які закріпились в цій мові. Це зумовлено тим, що в період з XIII по XIX століття турецька мова в більшій мірі запозичувала

різнопланову лексику і в меншій мірі була схильною до запозичення, згаданих вище, екзотизмів, варваризмів та кальок.

1.2 Дослідження запозичень у працях вчених-мовознавців

Одним з важливих аспектів, який ми також хотіли б розглянути в нашій науковій роботі, є історія дослідження лексичних запозичень та думка мовознавців з приводу цього питання.

Перед тим як ми розглянемо історію вивчення даного процесу, ми хотіли б також окреслити основні соціолінгвістичні чинники мовного запозичення. Їх виділяють два види, а саме: інтралінгвальні (внутрішні) та екстралінгвальні (зовнішні).

Основними причинами екстралінгвального запозичення є:

- історична взаємодія народів на культурному, торговельному, військовому та інших рівнях;
- новаторство певної нації в певній сфері;
- історична мода на ту чи іншу мову;
- економія мовних засобів;
- історично зумовлене збільшення певних соціальних прошарків, які приймають нове слово;
- авторитетність мови-джерела, що звичайно призводить до появи інтернаціоналізмів, спричиняючи запозичення лексики багатьма мовами з однієї мови тощо.

Говорячи про інтралінгвальні чинники мовного запозичення, то серед них виділяють такі:

- необхідність номінації нових предметів і понять через брак у складі мови-позичальниці еквівалентного слова для номінації нового предмета або поняття;

- намагання уникнути полісемії, закріпити за своїм і чужим словом різні смислові відтінки. У мові це виявляється через позначення певного спеціального виду предметів, явищ або понять, що раніше називалися одним власним словом, за допомогою іншомовного слова;
- прагнення замінити багатослівне найменування у власній мові на однослівне, за допомогою запозичення іншомовного слова;
- тенденція поповнювати експресивні засоби мови, що спричиняє появу іншомовних стилістичних синонімів;
- тенденція продовжувати ряд спільних за значенням і морфологічною структурою запозичених слів (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 103-104).

Переходячи безпосередньо до теми, можна стверджувати, що дослідження мовних запозичень почалося в першій половині — середині ХХ століття та пов'язане з іменами таких вчених, як: Фердинанд де Соссюр, Едвард Сепір, Леонард Блумфілд, Ейнар Хауген та Уріель Вайнрайх. Науковий доробок цих мовознавців заклав фундамент вивчення явища запозичення та надав розуміння того, як функціонують іншомовні запозичення. Власне, про методи дослідження та результати наукової роботи цих вчених ми і напишемо нижче.

Одним з найперших вчених, хто почав напряду торкатися теми запозичень в своїй роботі, є **Фердинанд де Соссюр**, який висловив свою думку з цього приводу в своїй праці під назвою “Загальний курс мовознавства” (1915). Загалом, де Соссюр в своїх наукових дослідженнях приділяв більшу увагу внутрішнім мовним елементам, які існують в контексті функціонування мови, а лексичні запозичення були для нього лише прикладом зовнішнього функціонування мови, так само як і її соціальне використання. На його думку детальне вивчення запозичень потрібне саме історичному мовознавству для дослідження історичного розвитку мови. “Запозичене слово більше не вважається таким всякий раз, коли воно вивчається в рамках системи; воно існує лише через своє відношення до слів, пов'язаних з ним” (de Saussure, 1959, с. 22).

З цього ми можемо зробити висновок, що Фердинанда де Соссюра не цікавили причини запозичення лексичних одиниць та соціальні дії, які зумовлюють появу слів з інших мов. Першочергово він досліджував саме функційні особливості мовних одиниць, але, тим не менш, саме він одним з перших торкнувся цієї теми та висунув твердження про те, що тема запозичення є важливою саме для дослідження історії мови. На нашу думку, така позиція є досить виправданою.

В 1921 році друком вийшла наукова робота під назвою “Мова: вступ до дослідження мовлення” авторства **Едварда Сепіра**. В цій праці науковець присвятив запозиченню цілий розділ під назвою “Як мови впливають одна на одну”. Сепір в своєму дослідженні розглядав соціальні та культурні причини самого явища запозичення з інших мов: “Мови, як і культури, рідко бувають достатніми самі по собі. Необхідність спілкування приводить носіїв однієї мови до прямого чи опосередкованого контакту з носіями сусідніх або культурно домінуючих мов” (Sapir, 1921, с. 93).

Згідно з Едвардом Сепіром (1921): культурний та мовний впливи доповнюють один одного і цей вплив майже завжди є одностороннім, тобто надходить від однієї держави, яка в своєму регіоні вважається зосередженням високої культури та має домінуючу мову. А лексичні запозичення дають змогу прослідкувати за тим, які країни та в якій мірі впливали на оточуючі мови. В якості прикладу вчений наводить англійську мову, яка має великий пласт запозиченої лексики з французької, грецької та латині.

Також науковець стверджує, що історично склалася невелика кількість мов, які слугували джерелами лексики, а саме: санскрит, який в Античності мав великий вплив на мови Південно-Східної та Центральної Азії; китайська мова, яка в значній мірі вплинула на корейську, японську, в’єтнамську та інші мови свого регіону; а також французька, грецька, латинь та арабська мови. Сам культурний вплив мови може бути непропорційним його власній значимості та місцю його носіїв в світовій культурі (Sapir, 1921, с. 95).

Окрім лексики Едвард Сепір в своїй роботі розглядає ще й явище фонетичного та морфологічного запозичення. Таким чином, він стверджує про те, що фонетика

певної мови може мати досить великий вплив на фонетику іншої мови. Незалежно від змін, що відбуваються в мові характерні фонетичні особливості можуть поширюватись на досить великих територіях, незважаючи на лексику та структурну будову мов, які є залученими в цей процес. Згідно Сепіру (1921) фонетичні запозичення відбуваються у зв'язку з двомовністю: “Процеси фонетичної дифузії виникають через те, що носії двох мов несвідомо переносять певні фонетичні особливості”.

Стосовно морфологічних запозичень, то вчений стверджує, що вони є теоретично можливими, але не варто перебільшувати їх наявність. В якості прикладу він наводить індоєвропейські та семітські мови. Незважаючи на те, що історично протягом довгого часу мови цих двох родин перебували в тісних контактах, ми не маємо жодних підтверджень того, що між ними відбулося явище морфологічного запозичення (Sapir, 1921).

Ми вважаємо, що спостереження Едварда Сепіра про соціальний та культурний аспекти явища запозичення є досить важливими в нашій роботі, тому що саме з цієї причини турецька мова та зразки за якими ми досліджуватимемо функційні та семантичні особливості має досить велику кількість запозиченої лексики. Саме історичний вплив високої арабської та перської культур зумовив проникнення іноземної лексики до турецької мови.

Ще одним вченим, який досліджував явище запозичення є **Леонард Блумфілд**. В 1933 році вперше побачила світ його праця під назвою “Мова”, в якій мовознавець присвятив три розділи проблемі запозичень (розділ XXV “Культурні запозичення”, розділ XXVI “Особистісні запозичення” та розділ XXVII “Запозичення з діалектів”). Окрім звичних запозичень з іноземних мов, вчений також виділяє наявність явища при якому відбувається запозичення мовцями лексики з діалектів. Оскільки нас мало цікавить запозичення лексики з діалектів, ми не будемо детально зупинятись на цьому питанні.

Згідно з Блумфілдом (1984), зазвичай разом із виникненням в певній місцевості якогось винаходу до іншої країни він прийде разом із назвою на мові народу, який і створив цей винахід. В якості прикладу вчений наводить англійську та французьку

мови: коли англiєць презентував своїм співвітчизникам іноземну річ, він називав її французькою згідно оригінальної вимови. Якщо новий термін запозичує людина, яка достатньо володіє іноземною мовою, вона намагатиметься зберігати оригінальну вимову мінімально натуралізуючи її. Але коли цей термін отримує широке розповсюдження, то люди, які не знають іноземної мови, почнуть вимовляти його, замінюючи незвичні для себе фонемі максимально наближеними звуками своєї рідної мови. Зважаючи на те, що нові терміни можуть вводити різні люди незалежно один від одного, то, як стверджує вчений, буває складно встановити точний час появи запозиченої лексеми в мові.

Якщо фонетика мови, з якої було запозичено лексему, та мови, в яку ця лексема потрапила, не сильно відрізняються між собою, то зміна вимови буде незначною. Але коли між мовою-реципієнтом та мовою-експортером є великі розбіжності у звуковому складі, то фонетичні зміни можуть бути настільки суттєвими, що запозичене слово зміниться до невпізнанності. Окрім того бувають випадки, коли мова, яка запозичує новий для себе термін, може не мати певних звуків, які є в оригінальній вимові запозичення. Тоді мовці намагатимуться замінити такі фонемі максимально наближеними зі свого набору звуків (Bloomfield, 1984).

Також Блумфілд в своїй роботі окремо розглянув запозичення, які прийшли у зв'язку з культурними розбіжностями. За його словами культурні запозичення можуть показати те, чому певний народ зміг навчитись та перейняти у іншого народу. Так, він стверджує, що в англійську мову з німецької було запозичено лексику, яка позначає філософські поняття та деякі види їжі; з італійської мови було взято слова з музичної сфери; з французької запозичувались слова, які позначають предмети розкоші та одяг (Bloomfield, 1984, с. 445).

У контексті нашої роботи твердження Леонарда Блумфілда можуть бути корисними по причині того, що вчений розглядає запозичення слів, як проникнення нових термінів та понять в мову. Розглядаючи турецьку мову такий погляд може пояснити, наприклад, пласт запозиченої релігійної лексики, яка прийшла з арабської мови. Оскільки разом з прийняттям ісламу туркам довелося переймати також і нові

для себе релігійні традиції та поняття, то і слова для їх позначення вони брали безпосередньо з арабської мови.

У 1950 році в науковому періодичному виданні “Language” вийшла стаття американського мовознавця **Ейнара Хаугена** під назвою “The analysis of linguistic borrowing” (Аналіз лінгвістичного запозичення), в якій він вирішив висунути гіпотези, що стосуються причин появи запозичень в мовах. Вчений визначає термін “запозичення” як: “спроба відтворення однією мовою шаблонів, які є раніше виявленими в іншій мові” (Haugen, 1950, с. 214). А також, окрім цього, він запевняє, що абсолютно всі мови переймають чужу лексику в більшій чи меншій мірі, і саме з цієї причини спроби повністю позбутись запозичень ніколи не будуть вдалим.

Хауген, окрім звичайного запозичення носіями однієї мови лексичних елементів з іноземної мови, розглянув також і процес запозичення мовних елементів у людей-білінгвів, тобто у тих, хто вільно володіє двома мовами і з певною періодичністю переключається між ними. Як стверджує вчений: в загалом двомовному середовищі, де співрозмовники також вільно володітимуть двома мовами, така людина іноді буде брати слова із “запасної” мови, що з часом і за певних умов може призвести до закріплення такої лексики в “основній” мові (Haugen, 1950, с. 215).

У своїй статті мовознавець також запевняє про наявність такого явища як “повторне запозичення”. Таке явище призводить до появи двох чи більше запозичених слів, які позначають одне і те ж поняття. За словами вченого такий процес відбувається при доволі тісному контакті двох мов. Друге лексичне запозичення зазвичай з’являється через тривалий час після повного освоєння першого запозиченого слова, або ж в один час із запозиченням першої лексеми, але з діалекту мови-джерела (Haugen, 1950, с. 222).

Ейнар Хауген в своїй роботі також провів аналіз того, які частини мови найбільше піддаються запозиченню. Таким чином, він стверджує, що найчастіше запозичуються іменники та дієслова, але часто буває таке, що запозичене слово, може змінити свою частину мови, через що запозичений іменник може перетворитись в дієслово, або ж прикметник може стати іменником. Беручи норвезьку мову як

приклад він висловлює думку, що 75 відсотків запозичень в ній складають іменники, а півтора відсотки складають вигуки. Завдяки цьому він дійшов висновків, що вигуки є найменш сприятливою до запозичення частиною мови (Haugen, 1950, с. 224).

Також вчений дослідив морфологічні запозиченні і зробив висновки, що не є рідкістю запозичення морфологічно складного слова із дослівною заміною в ньому морфем. В якості прикладу він наводить грецьке слово *sympátheia* (співчуття), в якому “sym” — це сполучник “з”, а *pátheia* перекладається як “пристрасть”. Саме з такими морфемами це слово переклали та запозичили деякі європейські мови, наприклад, німецьке *Mitleid* та латинське *Compassio* (Haugen, 1950, с. 224).

Хоч робота Ейнара Хаугена в сфері запозичення стосується в першу чергу європейських мов, ми вважаємо, що вона може допомогти в нашій роботі, оскільки вчений детально розібрав тему того, наскільки тісними мають бути контакти декількох мов для початку процесу запозичення, а також Хауген висловив цілком правдиві, на нашу думку, твердження про найбільш піддатливі до запозичення частини мови.

Також ми хотіли б згадати **Уріеля Вайнрайха**, який в своїй праці під назвою “Мови в контакті” (1953) стверджує, що процес запозичання передбачає перестановку лінгвістичних систем фонології, лексики, морфології та синтаксису, а не просто додавання елементів (Weinreich, 1953, с. 3). В своєму дослідженні він в першу чергу розглядає запозичення з психологічної точки зору, тобто при яких обставинах особа бажатиме відтворити іншомовне слово.

Таким чином, він каже, що в процесі запозичення лексики чинну роль відіграє людська психологія: “місцем здійснення мовних контактів є окремі індивіди, які користуються мовою” (Weinreich, 1953, с. 19). В той же час психіка людини є продуктом її оточення та розвитку колективу, в якому ця людина проживає. Процес проникнення іншомовної лексики, за його словами, найінтенсивніше відбувається в тих колективах, де більшість індивідів вільно та активно користуються декількома мовами (Weinreich, 1953, с. 28).

Можемо підсумувати, що запозичення іншомовної лексики не в останню чергу залежить від емоційного та психологічного сприйняття мовцями іноземної мови, з

якої ця лексика має надходити. Тобто, якщо певна група носіїв мови (або ж народ) має позитивне ставлення до якоїсь мови, то і запозичення з неї надходитимуть в рази швидше та ефективніше.

Після розгляду позиції вчених-мовознавців з приводу явища запозичення, можемо зробити висновок, що воно відбувається переважно з декількох причин: за відсутності терміну чи слова, яке позначає певне поняття, та за культурної гегемонії мови, яка представляє розвинену культуру. Також важливу роль при запозиченні відіграє психологічне сприйняття іноземної мови конкретними особами, тобто самими мовцями, що, на нашу думку, відіграє основну роль при запозиченні лексики з “культурних” причин.

Якщо ми говоритимемо в цьому контексті про турецьку мову, а саме про її варіант, який функціонував з XIII по XIX століття, то ми можемо стверджувати, що наявність такої великої кількості арабських та перських слів пояснюється в першу чергу саме культурним впливом перської та арабської цивілізацій. А географічно близьке розташування цих двох цивілізацій та Османської імперії також зумовило проникнення термінів, в тому числі більш технічного спрямування.

Позитивне сприйняття мовцями арабської та перської мов з психологічної точки зору, в першу чергу через іслам, також спричинило надходження запозичень з цих мов. Відношення мовців себе до мусульманського Сходу змушувало їх захоплюватись фарсі та арабською в першу чергу. Цим ми можемо аргументувати відсутність хоч якоїсь значної кількості слів європейського походження в османській мові протягом XIII-XIX століть. В той же час, після початку вестернізації Туреччини, особливо в першій половині XX століття ми можемо побачити навпаки збільшення кількості запозичень з європейських мов, переважно з французької, яка вважалась лінгва франка того часу. Тобто, початок широкого запозичення французької лексики почалося після зміни сприйняття турками свого місця в світі та початку орієнтації на Захід.

1.3 Османська мова та її зв'язок із сучасною турецькою літературною мовою

Оскільки матеріали нашого дослідження, а саме турецька поезія XIII-XIX століть були написані тим варіантом турецької мови, який прийнято називати османською або ж османською турецькою мовою, то ми вважаємо за потрібне також детальніше розповісти і про цей варіант мови.

Загалом, тема розвитку сучасної турецької літературної мови є дещо дискусійним питанням, по причині того, що її наявний в наші часи варіант зазнав штучного втручання під час мовної реформи часів Мустафи Кемалю Ататюрка, але, тим не менш, більшість вчених-тюркологів (наприклад, Джофрі Л'юїс, Андреас Тітце, Сергій Володимирович Сорокін та інші) погоджуються, що предком сучасної турецької мови є османська мова, яка існувала в часи правління, власне, династії Османів. Хоча навіть часові проміжки існування та формування османської мови є неоднозначним та дискусійним питанням.

Загалом, османську мову можна охарактеризувати цитатою британського вченого-тюрколога Джофрі Л'юїса: “Суміш тюркської, арабської та перської мов, яку самі турки називають *Osmanlıca*, а ми іменуємо османською, була мовою адміністрування та літератури, прості ж люди, мабуть, були в розгубленості, коли їм доводилося вступати в контакт з офіційними особами” (Lewis, 1999, с. 20). Фраза про складнощі комунікації між офіційними особами та простим людом стосується того, що одночасно із османською в протонародді серед неосвіченого населення в більшій мірі функціонувала так звана *kaba Türkçe* (груба турецька або ж вульгарна турецька) (Glenny, 2001, с. 99). “Висока” ж османська мова, в свою чергу рясніла більшою кількістю лексичних запозичень з арабської та перської мов, а також наявністю запозичених граматичних конструкцій, які взагалі не властиві тюркським мовам. Окрім того, через хороше знання арабської та перської мов вищими верствами населення, мовлення окремих людей могло містити різну кількість запозиченої лексики, що дещо ускладнює підрахунок загального відсотку запозичень в османській мові.

При періодизації османської мови ми користуватимемось поділом, який представлений в роботі пана Сорокіна та пані Ксьондзик (2016):

- Етап староосманської мови (*Eski Osmanlıca*) XIII-XV століття
- Етап середньоосманської або класичної османської мови (*Klasik Osmanlıca*) XV-XIX століття
- Етап новоосманської мови (*Yeni Osmanlıca*) XIX-XX століття

Як ми можемо бачити за цією класифікацією, османська мова почала формуватись в XIII столітті, разом із появою на території Анатолії незалежних турецьких князівств, в яких турецька мова стала офіційною мовою літератури, діловодства, суду та адміністрації (Іналджик, 1998, с. 17). До початку формування і виокремлення унікальної османської мови в XIII столітті прийнято вважати, що на території Анатолії функціонувала староанатолійська мова, яку разом із собою принесли тюркські кочовики-сельджуки в другій половині XI століття (“*Britannica*” *Turkish language*, 2024).

В умовах формування турецької державності та підйому династії Османів почався процес утворення власне османської мови. Основними подіями, що відбулися з мовою на цьому етапі є її кодифікація, тобто створення алфавіту, який базується на арабському письмі (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 68). Турки-османи не були першовідкривачами арабського алфавіту для своєї мови, цей алфавіт дійшов до них разом із староанатолійською мовою, яка отримала арабське письмо для себе ще в часи прийняття ісламу тюркськими племенами в IX столітті. Але в часи ранньої османської мови ця абетка отримала свій кінцевий, сформований варіант.

Також, в цей період османська мова ще тільки починає своє виокремлення та формування, через що дуже нагадує той варіант тюркської мови, яким розмовляли ще в імперії Сельджуків з X по XIII століття. В той же час, у зв'язку з багатьма причинами, в мову потроху починають надходити запозичення з перської та арабської мов. Хоча правильніше було б сказати, що арабські запозичення приходили в османську мову за посередництвом фарсі, оскільки ми можемо побачити, що велика кількість слів арабського походження в османській мові функціонують у підігнаній для перської мови формі (Lewis, 1999, с. 5).

Період класичної османської мови розпочинається в XV столітті разом із завоюванням Константинополя турками в 1453 році. З історичної точки зору цей час характеризується зміцненням держави Османів та піком її могутності (Іналджик, 1998). Починаючи з середини XV століття Османська імперія перетвориться на могутню централізовану державу, територія якої пролягатиме як на Балканах в Європі, так і на більшій частині Близького Сходу.

Разом зі зміцненням держави росте також і її бюрократичний апарат, для функціонування якого потрібна стандартизована мова. Саме в цей період османська мова набуває свої характерні риси, які виділяють її серед інших тюркських мов. Наприклад, орфографія стає усталеною, а для написання слів використовується арабо-перський алфавіт, тобто арабський алфавіт із декількома літерами, які були спеціально створені для звуків перської мови, яких немає в арабській (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 76).

Окрім централізації, розвиток держави дає також і потужний поштовх до розвитку культури. Османська культура цього періоду характеризується великою кількістю написаних поетичних творів у формі газелей та касидів (Feldman, 2022). Приклади такого виду творчості османською мовою з перекладом надані нами в додатках А та Б. Вищезазначені поетичні форми були широко розповсюджені на всьому Близькому Сході і захоплення ними прийшло до Османської імперії напряму із Ірану, який був центром культури регіону. Але захоплення Персією не пройшло дарма для османської мови, по причині чого в період свого кінцевого формування вона почала масово запозичувати арабо-перську лексику. І пікова кількість цих запозичень в мові за узагальненими даними становить приблизно 90 відсотків (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 76).

Період новоосманської мови триває з XIX по XX століття. Історичним тлом цього мовного етапу виступає епоха Танзимату, яка розпочалась у 1839 році, та інші фундаментальні зміни, що відбувались в турецькому суспільстві, аж до падіння монархії в 20-і роки XX століття та утворення Турецької Республіки. Епоха Танзимату (укр. реорганізація), яка тривала з 1839 по 1876 роки, є найінтенсивнішим етапом османської реформаторської діяльності дев'ятнадцятого сторіччя. В ці роки

натхнення для реформ надходило не від султанів, а від європеїзованої османської буржуазії, яка була сформована за французьким зразком у зв'язку із інституціями, що були впроваджені султаном Махмудом II (Cleveland & Bunton, 2009, с. 81).

Основними змінами, що відбулись із османською мовою в цей період виступають спроби змінити незручний для тюркської мови арабський алфавіт, задля покращення рівня освіти в державі. Наприклад, для позначення голосних фонем *i, l, e, o* всередині слів почали використовувати окремі букви, замість незручних діакритичних знаків (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 84). Також, спроби вестернізувати країну призвели до того, що в мову почали проникати європейські запозичення, переважно з французької мови. З'являлись окремі літературні групи, які задля того, аби показати свою європейську орієнтованість, використовувати французькі кальки та буквальні переклади певних виразів, як наприклад, *ilâç almak* (приймати ліки), замість звичного для османської мови *ilâç yemek* (буквальний переклад “їсти ліки”) (Lewis, 1999, с. 18).

Після приходу до влади Мустафи Кемалю Ататюрка, який вирішив подолати критичний рівень неграмотності серед населення (лише 20 відсотків населення Туреччини вміли читати і писати), в Республіці за його ініціативи розпочалася мовна реформа, яка мала на меті спростити та наблизити занадто тяжку для розуміння османську мову до тої, якою спілкується більшість населення країни. Першим кроком було перейменування османської мови на турецьку. Потім незручний арабський алфавіт в максимально короткі терміни, без перехідного періоду замінили латиницею. Після цього новостворений орган під назвою Турецьке лінгвістичне товариство зайнявся викоріненням арабської та перської лексики з мови. Задля такої заміни лексики, Турецьке лінгвістичне товариство шукало тюркські відповідники зі старих письмових пам'яток, в діалектах, а також займалось створенням неологізмів за тюркськими правилами словотвору (Сорокін & Ксьондзик, 2016). Таким чином закінчилась історія османської мови та з'явилась відома нам донині сучасна турецька літературна мова.

1.4 Загальна інформація про запозичення в османській мові

Після розгляду османської мови на всіх етапах її існування, ми хотіли б детальніше поговорити про її лексичний склад, а саме про запозичені слова.

Як вже було зазначено вище, починаючи з XV століття — будучи на класичному етапі свого існування, османська мова почала активно запозичувати арабо-перську лексику (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 76). Загальний відсоток цих запозичень від усієї лексики мови становить за різними підрахунками від 88 до 90 відсотків, через що знайти суто тюркське слово в реченні може бути тяжкою задачею (за нашими спостереженнями це переважно буде один займенник чи декілька сполучників).

Арабські та перські (або ж арабо-перські) запозичення були тим фундаментом, на якому стояла османська мова. Масове захоплення цими мовами та вивчення їх у навчальних закладах призвело до потужної хвилі імпорту іноземних лексичних одиниць до турецької мови. Перша хвиля запозичень почала надходити ще в перші століття після прийняття тюрками ісламу і позначає переважно релігійні поняття: “Арабська мова, що була мовою ісламу й поширювалася в результаті арабських завоювань у VII–X ст. на величезній території африканського і азійського континентів, істотно вплинула на мови багатьох народів, зокрема й на більшість тюркських мов, через те що, подібно до латини в середньовічній Європі, арабська була мовою релігії, науки і культури мусульманських народів” (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 99). Оскільки іслам є арабським винаходом, то і релігійні терміни в ньому звучать відповідно арабською мовою.

Перські запозичення надходили у зв’язку із культурним пануванням цієї мови на всьому Близькому Сході. Переважна більшість найвідоміших поетів Сходу досконало володіла перською мовою і мала за плечами декілька збірок поезії, які були написані цією мовою. Перська мова була офіційною при дворах багатьох тюркських правителів, як наприклад, в державі Кара-Коюнлу, Ак-Коюнлу, імперії Сельджуків, Сефевідів та в інших менш значимих для історії тюркських бейликах (Arjomand, 2016).

Що до впливу, який мали ці запозичення на османську мову, то як зазначають Сорокін та Ксьондзик (2016): “На фонетичному рівні вплив арабської і перської мов на турецьку виявився в порушенні основних фонетичних законів турецької мови в запозиченій лексиці: не дотримується закон сингармонізму, має місце невластивий турецькій мові збіг голосних і приголосних. Турецька орфографія на арабській графічній основі, з одного боку, закріпила орфографічні і орфоепічні норми запозиченої лексики, проте, з другого боку, ускладнила написання і читання власне турецьких слів через кількісну і якісну невідповідність звукової будови турецької і арабської мов, а також непристосованості арабської графіки до турецької фонемної системи”. Тобто, слова арабського та перського походження не відповідають закону чергування голосних та приголосних, який присутній у більшості питомих тюркських слів (наприклад: *güney*, *oturum*, *akım*, *önem*). А арабський алфавіт, в якому не позначаються голосні звуки, сильно ускладнив читання слів тюркського походження, в яких, як було зазначено вище, постійно чергуються голосні та приголосні звуки. По цій причині написання великої кількості слів доводилось буквально запам'ятовувати.

Також, османська мова, окрім арабських та перських запозичень, містила в собі ще і запозичення з інших мов. Цими іншими мовами були в основному грецька, італійська, вірменська та сербо-хорватська, тобто переважно мови народів, з якими турки-османи перебували в тісному контакті (Lewis, 2000, с. 15). Звісно, кількість лексичних запозичень з цих мов була дуже обмеженою, хоча деякі з них використовуються в сучасній турецькій мові і досі.

Також важливим пластом запозичень, який почав активно проникати в османську мову переважно в останній період її існування, є запозичення з французької мови. Ці слова почали з'являтися в мові у зв'язку із розвитком тісних турецько-французьких відносин, стартом яких може слугувати XVI століття, та у зв'язку із домінуючим місцем французької мови у світі протягом багатьох століть новітньої історії: “Французька лексика починає проникати до турецької мови із XVI століття, посилюючи свій вплив у подальшому. Основними зовнішніми причинами появи французьких запозичень у турецькій мові були авторитетність Франції і, відповідно, французької мови у світі, тобто іншими словами "мода", а внутрішніми –

необхідність номінації нових предметів і явищ, понять; намагання уникнути полісемії, закріпити за своїм і чужим словом різні смислові відтінки; прагнення замінити багатослівне найменування в турецькій мові однослівним шляхом запозичення французького слова” (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 105).

Велика кількість цих запозичень закріпилася в мові та використовується і в наші дні. Також варто відзначити, що процес запозичення лексики з французької мови продовжувався навіть після мовної реформи часів Ататюрка, в подальшому уступивши місце англійській мові. З фонетичної точки зору галліцизми в османській та сучасній турецькій мові характеризуються малою видозміною, тобто ці слова не сильно засвоїлися турецькою фонетичною системою та звучать приблизно так само як і в мові походження.

Таким чином, ми можемо підсумувати, що “триєдина сутність” османської мови разом із арабською та перською мовами, є по більшій частині продуктом тотального запозичення лексичних, фонетичних, граматичних та синтаксичних елементів із, власне, арабської та перської мов. Ці дві мови мали настільки сильний вплив, що віднайти тюркські елементи в османській може бути складною задачею. Тюркське походження цієї мови може чітко простежуватися хіба що на афіксальному рівні. Також, говорячи про запозичення, османська мова на пізніх етапах мала відносно великий пласт французьких лексичних запозичень, які є актуальними і до сьогодні. Найменшу ж кількість лексичних запозичень складають грецькі, італійські, слов'янські, румунські та вірменські запозичення.

1.5 Запозичення арабського походження

Предки сучасних турків вперше познайомилися з арабською мовою в X столітті, тоді коли перші тюркські племена почали наvertатися в іслам. Процес прийняття мусульманської релігії тюрками-огузами завершився приблизно на початку XI століття. Саме в цей час в мову почали потроху проникати слова із арабської. Ці ранні лексичні запозичення стосувалися релігійних понять та термінів в першу чергу.

Як Русь перейняла християнство від греків-візантійців в свій час, так і турки-сельджуки — предки сучасних анатолійських турків, перейняли іслам від персів, які на період X-XI століть вже були народом із усталеною мусульманською традицією. Ця визначна для народу подія відбулася поблизу міста Дженд, на березі річки Сирдар'я в 985 році (Реасоск, 2015, с. 25). Через те, що навернення сельджуків в іслам проходило під перським патронажем, перші релігійні терміни надходили в їх мову через фонетичний “фільтр” фарсі — мови, яка вже декілька століть як адаптувала арабські запозичення під власний фонетичний склад (Lewis, 1999, с. 5). Цей факт можна легко перевірити, якщо ми подивимося на звучання, наприклад, слова “Рамадан” в турецькій, арабській та перській мовах. В мові походження, тобто в арабській це слово виглядає як رمضان та звучить як [ramaḏān], в той час як в перській мові дане слово має абсолютно таке ж саме написання, але звучить як [ramazān], тобто мова фарсі після запозичення цієї лексеми замінила специфічний арабський звук [ḏ] більш звичним для себе звуком [z]. В той же час турецька (як і османська мова) має в своєму словниковому складі саме перський варіант даного слова з фонемою [z]. Українська мова, до речі, не має чіткої форми написання даного слова, тому ми можемо зустріти як тюркський варіант “Рамазан”, так і арабський варіант “Рамадан”.

В часи формування держави, яка згодом стане відомою під назвою Османська імперія, а саме в період XIII-XIV століть серед простого населення та правлячої верхівки усіх незалежних тюркських князівств на території Анатолії побутувала думка про те, що першочергово вони є представниками умми пророка Мухаммада, а вже потім тюрками. Іслам є релігією, яка не визнає ані націоналізму, ані ототожнення себе із якимось народом чи державою, якщо ти мусульманин, то ти є представником мусульманської спільноти. По цій причині, із соціальної точки зору культурний фокус тюрків Анатолії був спрямований на центр та ядро ісламської культури — арабські держави та Іран. І саме через це з XIII століття почалося масове запозичення лексики арабського походження (Lewis, 1999, с. 8).

Вже пізніше, будучи повноправними членами мусульманського світу, династія Османів формуватиме культуру свого двору на засадах високої ісламської культури. Це впливатиме на сфери як державного управління, так і мистецтва. Говорячи про

мистецтво, то в Османській імперії стане широко розповсюдженою така віршова форма як касида. Перша поезія такої форми з'явилася на території Аравійського півострова ще в доісламські часи, в так званій період Джахілії (Ковалів, 2007, с. 464). Також арабським впливом на османську мову цілком можна вважати впровадження та широке застосування арабського алфавіту з подальшою його модифікацією.

Безпосереднім впливом, який арабська мова мала на османську, може вважатися запозичення показника граматичного роду. Для тюркської мови, яка в принципі не має такого поняття як поділ на граматичні роди, такий іншомовний вплив цілком може здаватися показником сильного впливу іноземної мови. Ситуація така, що арабська мова має чіткий поділ іменників на чоловічий та жіночий роди, таким чином, прикметники мають підлаштовуватися та видозмінюватися в залежності від того, з яким іменником вони йдуть у парі. Зміну роду арабських запозичень можна простежити переважно у сталих словосполученнях, які побутували в османській мові. Так, наприклад, в османській мові існувало словосполучення *ulûm-i tabiiye*, що перекладається як “природничі науки”. Слово *ulûm* (науки) є множиною арабського слова *ilm*, яке має жіночий рід (це слово у формі однини також є в османській турецькій мові). Прикметник *tabii* (природничий) має чоловічий рід, але для того аби фігурувати разом зі словом жіночого роду, воно має саме прийняти форму жіночого роду — *tabiiye*. Таким чином і з'явилося словосполучення *ulûm-i tabiiye* (Lewis, 1999, с. 6-7). Суфікс “-i”, який можна також побачити в цьому виразі, є запозиченою із перської мови морфемою, що позначає відношення одного слова до іншого, про це ми детальніше розповімо в наступному підрозділі. Також можна побачити, що слово *ilm* (наука) стоїть в арабській формі множини *ulûm*, що також можна було б вважати впливом іноземної мови, але, на нашу думку, це, як і показник граматичного роду, є не зовсім прямим запозиченням граматики з перської мови, це можна скоріше охарактеризувати як запозичення конкретних сталих виразів.

Лексичні запозичення з будь якої мови мають свої фонетичні особливості, які вирізняють їх поміж інших слів певної мови. Арабські запозичення не є виключенням — фонетична система арабської має свої унікальні характеристики, які допомагають вирізнити слова з цієї мови в тюркських мовах. Згідно Халілову (2008) арабські

лексичні запозичення в тюркських мовах можна вирізнити за такими їх особливостями, як:

1. Слова арабського походження мають подовження голосних на вимові (це в першу чергу стосується арабських запозичень в османській мові);
2. Закінчуються на *-iyuet/-iyet*, *-iyue/-iye*, *-at*, *-et*, *-ane*, *-en*, *-i*, *-vi*, наприклад: *ehemtiyyuet* (важливість), *hamiyet* (відданість), *nihayet* (кінець), *cemiyet* (суспільство), *edebiyat* (література), *vakfiye* (документ вакуфа), *vallahi* (клянусь Богом), *vasi* (опікун), *malikane* (садиба), *müstehcen* (непристойний), *manevi* (духовний);
3. Починаються з префіксу *me-*, наприклад: *meçbur* (вимушений), *mekteп* (школа), *meçnun* (божевільний);
4. Закінчуються на два приголосних звука, наприклад: *kalp* (серце), *arz* (подання), *cilt* (том);
5. Починаються з таких літер, як *i*, *ü* та *u* наприклад: *icra* (виконання), *iddia* (затвердження), *iftihar* (гордість), *üslup* (стиль), *unsur* (елемент), *ufuk* (горизонт);
6. Мають при написанні подвоєну *a*, наприклад: *vaaz* (проповідь), *cemaat* (громада), *maalesef* (на жаль).

Хочемо відзначити, що дане визначення особливостей арабських запозичень не є повним, оскільки багато цих слів є асимільовані мовою, тому іноді зрозуміти їх походження можна лише після детального етимологічного аналізу. Також, хоч зазначені вище особливості стосуються в першу чергу сучасних тюркських мов, їх також цілком можна віднести і до османської мови.

Говорячи про османське запозичення арабської лексики варто також відмітити те, що велика кількість цих слів є однокореневою в мові походження. Арабська мова характеризується тим, що корені слів в ній складаються з трьох приголосних букв, наприклад, *К-Т-В*. Словотвір же відбувається за допомогою додавання конкретного набору голосних звуків між цими приголосними, а також за допомогою певних префіксів. Таким чином, з кореня *К-Т-В* арабська мова може створити такі слова, як:

kitāb (книга), *kātib* (письменник), *kātaba* (писати) тощо (Lewis, 1999, с. 6). Тому, коли османська мова запозичувала якесь арабське слово, вона також в багатьох випадках забирала з собою сім'ю однокорених слів. Так, в османській були такі слова, як: *kitâb* (книга), *mekteb* (школа), *mektub* (лист), *kâtib* (секретар) та інші.

Підбиваючи підсумки цього підрозділу, можемо сказати, що слова арабського походження, як і певні запозичені з цієї мови граматичні норми, звісно, відігравали важливу роль в османській. Османи пишалися своїм знанням літературної арабської мови, оскільки вважали себе частиною мусульманського Сходу, через це і не цуралися запозичувати лексику з неї. Але, переважна частина цих запозичень прийшла в мову за посередництвом перської, яка також активно вивчалася в Османській імперії. По цій причині та по причині того, що османська мова містить велику кількість елементів з фарсі, ми вважаємо необхідним також детальніше розглянути запозичення перського походження.

1.6 Запозичення перського походження

Як ми вже змогли зрозуміти, перська мова відігравала важливу роль в турецько-османському суспільстві XIII-XIX століть, можливо навіть важливішу, ніж арабська — мова Корану та ісламу загалом. На думку деяких дослідників, таких як Джофрі Л'юїс (1999) та Андреас Тітце (1967), самі арабські запозичення приходили в османську мову з перської. Вони аргументують це зміною фонетики арабських лексичних запозичень на користь фарсі, приклади деяких таких слів ми наводили вище в нашій роботі. Таке становище цієї мови серед турків пояснюється іранським впливом, що зумовлювалося панівним положенням перської культури в мусульманському світі протягом середньовіччя. Знову ж таки, проводячи паралелі з Україною, ми можемо порівняти це з впливом Візантійської православної культури на Русь протягом XI-XIII століть, що виразилося у певних соціокультурних змінах.

Перська мова (як і арабська) активно вивчалася серед вищих верств османського суспільства аж до зміни політичного ладу в країні на початку XX сторіччя. Турецька літературна думка формувалася під активним впливом Персії,

таким чином, форми, жанри та теми як доосманської, так і османської турецької поезії, тобто тих творів, які були написані в проміжку з 1300 по 1839 роки, походили з перської літератури. Хоч Анатолія та деяка частина Балкан і ставали дедалі тюркомовними, вони все одно розвивали високу перську літературну культуру, тобто мова йде про ту турецьку поезію, яка була написана мовою фарсі (Feldman, 2022). Основними поетичними формами, якими послуговувалися османські поети були: *газелі* – ліричні вірші із сумним змістом; *касиди* – поезії на зразок оди; *месневі* – поема епічного або богословського характеру (Сорокін & Ксьондзик, 2016, с. 71). Хоч така форма, як касида і є за своїм походженням арабською, захоплення нею прийшло саме з Ірану. Османськими поетами, в творчому доробку яких є вірші перською мовою, були: Ахмед-паша (1426-1497), Неджаті (невідомо-1509), Хаялі (1500-1557), Нефі (1572-1635), Шейхі (1371-1431) та інші (Feldman, 2022).

Перед тим як почати безпосередній розгляд впливу перської мови на османську турецьку, варто зазначити, що фарсі є флективною мовою, в той час як усі тюркські мови є аглютинативними. У флективних мовах граматичні зв'язки виражаються за допомогою морфем, які на відміну від аглютинативних мов, органічно сплітаються із коренем, в наслідок чого між коренем і кінцевою морфемою можуть відбуватися різні, не завжди стандартизовані зміни. Окрім того, перська мова має індоєвропейське походження, на відміну від турецької, яку прийнято відносити до мов Алтайської сім'ї (Pourhossein, 2012, с. 159-160). Таким чином, будь які граматичні запозичення, що взяті турками з цієї мови, є по своїй природі неорганічними, наприклад, перський ізафет, про який ми зазначимо далі.

У тюркських мовах граматична категорія приналежності одного іменника до іншого виражається за допомогою відповідних афіксів приналежності, які зазвичай відповідають закону гармонії голосних (виключенням хіба що може слугувати узбецька мова, яка втратила дану гармонію і має одноваріантність афіксів усіх категорій). Таким чином, наприклад, сучасна турецька мова має по чотири варіанти афіксів приналежності на кожен граматичну особу. В часи ж османської мови з фарсі було запозичено присвійну морфему для 3-ї особи, яка називається *ізафет* (в перекладі “додаток”). Ізафет виражався за допомогою морфем *-i*, яка додавалася між

іменником і словом, що має його визначати. Словосполучення з даним ізафетом порушували як закон гармонії голосних, так і порядок слів, питомий для тюркських словосполучень. Так, фраза “холодна вода” османською мовою звучала як *âb-i sard*, де *âb* — це “вода”, а *sard* — це холодна, між ними ж, відповідно, стоїть ізафет (Lewis, 1999, с. 7). Даний приклад цікавий тим, що в ньому немає жодного тюркського елементу: окрім того, що обидва слова є перськими лексичними запозиченнями, навіть морфема в ньому є граматичним запозиченням, тобто носій перської мови має легко зрозуміти значення даного виразу. Окрім того, прикметникове словосполучення *âb-i sard* порушує тюркський порядок слів, коли прикметник завжди повинен стояти перед означуваним іменником, це також можна вважати впливом перської мови. Та й загалом, тюркські мови не вимагають жодних афіксів у простих прикметникових словосполученнях. Ще ізафет можна побачити в іменниково-прикметникових словосполученнях, наприклад, у поетичній фразі “вода життя” — *âb-i hayât* (Lewis, 1999, с. 7). Тут знову ж таки можна побачити порушення природнього для тюркської мови порядку слів та відсутність лексики власного походження. Також ізафети використовували зі словами арабського походження, наприклад, у фразі “домініони, що охороняються” — *memalik-i mahrusa* (Lewis, 1999, с. 7). Перські ізафети набули настільки широкого розповсюдження, що турки-османи використовували їх навіть у назві власної мови — *lisân-i Osmânî*. Цікаво також те, що після реформи турецької мови перський ізафет був прибраний з мови і присвійні словосполучення почали оформлюватися за тюркськими правилами фонетики, орфографії та синтаксису, але деякі слова арабського та перського походження при додаванні до них афікса присвійності 3-ї особи все одно зберегли перське звучання, прикладом можуть слугувати такі слова, як: *camî (camîi)* та *sanayî (sanayîi)*. За правилами ж сучасної турецької мови, при додаванні афіксу присвійності 3-ї особи, якщо слово закінчується на голосний звук, то перед ним потрібно також додати сполучний звук *s*, але в даних словах це не спостерігається. Таким чином, можна вважати, що ізафет є однією з граматичних рис перської мови, який був запозичений османами в свою мову та досить добре в ній прижився.

Продовжуючи тему запозичених перських морфем, які активно використовувалися при словотворі в османській мові, ми можемо сказати, що турки запозичили немалу кількість префіксів, якими вони дуже часто заміняли власне тюркські відмінки та післяйменники. Як вже було зазначено вище: природна будова та синтаксис тюркських мов передбачають відсутність в них будь яких прийменників та префіксів, тому запозичення та використання таких морфем порушувало органічний синтаксис турецької мови.

Вчений Коркут Бугдай (2009) виділяє такі перські префікси та прийменники в класичній османській мові:

1. *Der* — відносно відповідає місцевому відмінку турецької мови та означає “на”, “в”, “посеред”, “стосовно”, “відповідно до...”. Часто використовувався з такими словами, як *sitâyiş* (похвала) та *beyân* (пояснення) (*der'sitâyiş* та *der'beyân* відповідно) в значенні “згідно поясненню” та “на похвалу/честь когось”;
2. *Be* — співвідноситься з давальним відмінком та відповідає на питання *кому?*, *чому?*. Маючи абсолютну відповідність давальному відмінку, використовувався в таких фразах, як, наприклад, *be'men* (мені);
3. *Ta* — має показник часу та приблизно перекладається як: “до певного часу”, “до моменту, як...”, “до того, як...”. Часто використовувався разом із прийменником *be*, наприклад: *ta be'seher* (до світанку), *ta oraya kadar gitdik* (до моменту, як ми прийшли) тощо;
4. *Bî* — має значення прикметникової частки “не...” та відповідає сучасному турецькому афіксу *-siz/-siz*. Прикладом може слугувати *bî'vefâ* (невірний). Сучасна турецька мова зберегла деякі слова з цим префіксом, наприклад, *bigünah* (безгрішний), але, тим не менш, він вже не має активної функції в словотворі;
5. *Ver* — частково відповідає турецькому післяйменнику *üzere* та має приблизне значення “відповідно до...”, “ось-ось”, “по мірі” тощо.

Використовувався в таких фразах, як: *ber'taraf* (осторонь), *ber'firâz* (по мірі покращення, посилюючись);

6. *Vâ* — має абсолютну відповідність турецькому сполучнику *ile* та активно використовувався в цій ролі. Перекладається як “з”, “разом з *чимось*, *кимось*”. Також можна побачити в якості прислівника зі значенням “яким чином?”, наприклад, у фразі *bâ'sulh* (мирно);
7. *Ez* або ж його поетична форма *ze* — має приблизну відповідність турецькому висхідному відмінку з афіксом *-dan/-den*. Основні питання, на які відповідає даний прийменник: *від кого/чого?*, *звідки?*, *з якої причини?* та інші. Можна побачити у таких фразах, як: *ez derûn-i şehîr* (ззовні міста), *pîş ez nâhâr* (перед обідом) тощо.

Це були основні прийменники та префікси, які активно використовувалися в османській мові, але насправді їх кількість була більшою і залежала від мовлення конкретної людини. Особливість прийменників, які не потрапили у вищезазначений список, така, що вони не так сильно закріпилися в мові та побачити їх можна переважно тільки у деяких творах певних авторів. Серед таких морфем Коркут Бугдай (2009) виділяє: *ser'* (на, через), *rû'* (на), *bâlâ'* (над, на), *zir'* (під), *pîş'* (перед *кимось/чимось*), *püşt'* (за *кимось/чимось*), *pehlû'* (поруч з), *nezd'* (поряд з *кимось/чимось*), *derûn'* (всередині), *bîrûn'* (ззовні). В дужках подано доволі буквальне значення цих часток.

Також, серед граматичних запозичень, які прийшли до османської мови, є перський сполучник *ki* (Buğday, 2009, с. 67). Цей сполучник пережив навіть мовну реформу 20-х років і продовжує досі використовуватися в турецькій, хоча і не так розповсюджено як раніше. Частка *ki* в османській мові, так само як і в сучасній турецькій, з'єднує дві частини складнопідрядного речення. Органічна структура турецького речення не пристосована до використання сполучникових часток, тому ми можемо стверджувати, що це є синтаксичним впливом індоєвропейської флективної мови на аглютинативну тюркську мову.

Переходячи до лексичних запозичень з перської мови, ми можемо сказати, що вчений Андреас Тітце (1967) поділив цю лексику в османській мові на дві групи: прозаїчну та поетичну. За його словами: “Прозаїчні запозичення включають в себе велику кількість побутової термінології, що суттєво відрізняється від “високих” поетичних запозичень своєю сильнішою асиміляцією та інтеграцією в мову. Ця термінологія, що позначає домашні об’єкти та поняття, була запозичена на ранніх етапах розвитку мови, хоча і складно точно визначити коли саме. Так само тяжко визначити яку роль відігравали ерудовані еліти в процесі їх запозичення, хоча ми можемо припустити, що невелику” (Tietze, 1967, с. 125).

Таким чином, ми можемо констатувати, що в період класичної османської мови вона містила велику кількість перських слів, які використовувалися переважно в поезії та у вищих колах. І ці поетичні запозичення були менш асимільовані та краще зберігали свою оригінальну вимову, в той час як побутова лексика активно функціонувала в усіх суспільних колах та навіть дійшла до сучасної літературної турецької мови, оскільки мовна реформа Ататюрка передбачала викорінення усіх перських та арабських запозичень, які не мали широкого використання та мали свій тюркський відповідник. А велика кількість побутових запозичень за Тітце прижилася та означала поняття та предмети, яких раннє турецьке суспільство не знало.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що вплив перської мови на османську був найбільшим серед усіх мов, особливості яких вона запозичувала. У формуванні класичної османської мови фарсі є навіть більш значимою за арабську, по тій причині, що з арабської було запозичено лише лексичні одиниці, але й ті прийшли до османської за посередництвом фарсі після їх асиміляції даною мовою. З перської було запозичено велику кількість морфем, а її вплив на синтаксис також можна вважати досить вагомим. Таке становище цієї мови, як вже було сказано, пояснюється психологічним сприйняттям мовців, що зумовлювалося культурним впливом, який також відзначився в літературній традиції Османської імперії.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

У даному розділі нашого дослідження ми розглянули загальне визначення терміну “мовне запозичення”, дали йому визначення та його значення для турецької мови, в тому числі для варіанту цієї мови, яким послуговувалися на етапах її розвитку з XIII по XIX століття. Окрім того, ми дали визначення підвидам лексичних запозичень.

Також в першому розділі нашої роботи було досліджено процес запозичення та причини цього явища на основі робіт таких вчених, як: Фердинанд де Соссюр, Едвард Сепір, Леонард Блумфілд, Ейнар Хауген та Уріель Вайнрайх. Коротко характеризуючи науковий доробок цих мовознавців в площині знань про запозичення, ми можемо стверджувати, що явище імпорту мовних елементів виникає у зв'язку з: культурним домінуванням певного народу в певному регіоні (Сепір); потребою у найменуванні нового винаходу, який був привнесений з іншої країни, або ж у зв'язку із необхідністю в позначенні явища чи поняття, якого немає в мові-реципієнті (Блумфілд); двомовністю, в результаті якої виникає явище інтерференції, при якій лексика з однієї мови може проникати в другу мову (Хауген); позитивним психологічним сприйняттям мовцями тієї чи іншої мови, наприклад, у зв'язку з її високою соціальною значимістю (Вайнрайх).

Після визначення загальних рис явища запозичення та його складових, ми перейшли до характеристики османської мови в контексті її особливостей, які були взяті з інших мов. Ми можемо поділити історичний розвиток цієї мови на три етапи: староосманський, середньоосманський та новоосманський. Після характеристики цих етапів ми прийшли до висновку, що активне проникнення іншомовних елементів почалося в добу класичної османської мови (XIV-XIX століття) та супроводжувалося дуже інтенсивним проникненням арабських та перських запозичень, що призвело до того, що лексика даної мови складалася приблизно на 90 відсотків із запозичених слів.

Надалі ми розглянули запозичення з арабської мови в османській та дійшли висновку, що впливом даної мови можна вважати присвоєння її лексичних одиниць

та частково запозичення граматичної категорії роду, що проявляється переважно в словосполученнях.

Після арабської мови ми перейшли до розгляду впливу перської мови і можемо стверджувати, що саме з цієї мови було взято найбільшу кількість елементів. Через своє соціокультурне становище в османському суспільстві протягом багатьох століть, фарсі активно вивчалася вищими верствами суспільства, що призвело не тільки до запозичення лексики, а й до запозичення синтаксичних та морфологічних елементів. Також, переважна кількість арабських слів була привнесена в османську за посередництвом перської, що можна зрозуміти за її асимільованим звучанням. В підрозділі, присвяченому перській мові, ми змогли окреслити основні запозичені морфеми, за допомогою яких відбувався словотвір, що, на нашу думку, є доволі важливим у вивченні та розумінні османської мови.

Загалом, підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що арабо-перські запозичення є невід'ємною частиною османської мови, які обов'язково необхідно досліджувати перед початком роботи з цим архаїчним варіантом турецької мови. Розуміння цих іншомовних елементів має допомагати при детальному дослідженні чи ознайомленні з османськими письмовими пам'ятками, в особливості з тими, які були написані в класичну добу її існування.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АРАБО-ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ПОЕЗІЇ XIII-XIX СТОЛІТЬ

В цьому розділі ми приступаємо до лексико-семантичного аналізу арабо-перських запозичень в турецькій мові. Ми досліджуватимемо зразки турецької поезії кожного століття, що зазначене в темі нашої роботи, та визначимо запозичені слова, які містяться в цих зразках. Разом з тим, ми також намагатимемося зазначити конкретну мову походження кожної запозиченої лексеми та будемо намагатися характеризувати загальний стан турецької мови в контексті запозичення іншомовної лексики.

Оскільки вся поезія XIII-XIX століть була написана за допомогою арабського алфавіту, ми задля кращого розуміння поданих зразків будемо послуговуватися сучасною стандартизованою латинською транслітерацією даних джерел. Також, аналіз поезії кожного століття буде поданий в окремому підрозділі.

2.1 Лексико-семантичний аналіз поезії XIII століття (Risâlet'ün Nushiyye)

Наше дослідження розпочинається з XIII століття, тобто того періоду мови, який прийнято називати староосманським. Під час цього етапу османська мова тільки почала набувати свої характерні риси, а запозичення арабо-перської лексики ще не стало масовим. Тим не менш, як можна буде побачити надалі, запозичена лексика все одно активно проявляється в поетичних зразках цього століття. Також, як ми зможемо впевнитися, турецька мова цього періоду, на відміну від її варіанту XV-XVI століть, позбавлена надмірної кількості запозиченого синтаксису та граматики.

В якості матеріалу для дослідження цього періоду ми візьмемо поезію поета-дервіша Юнуса Емре, який вважається символом турецької поезії. Згідно з історичними реєстрами Юнус Емре народився в 1240 році та, проживши 81 рік, помер у 1321 році. Як стверджує поет, то за своє життя він встиг обійти всю Анатолію, Сирію та Іран. В своїй творчості він торкається досить складних теологічних тем, а

також, як можна побачити, він досить добре ознайомлений з ісламською та перською класичною літературою, по причині чого, можна здогадатися, що він мав доволі якісну освіту, особливо як для людини свого походження (Smith, 1993).

Творчий доробок Юнуса Емре складається з його дивану (збірки віршів) та дидактичної праці під назвою *Risâlet'ün Nushiyye* (Трактат-настанова). Саме цей трактат ми і візьмемо для дослідження. Він написаний в жанрі месневі та складається з 13 двовіршів у вступній частині та 573 двовіршів в основній частині, також містить невелику прозу після вступу. Основна ідея даного трактату — це дати настанови духовного характеру, які допоможуть впоратися з недоліками характеру, такими, як: гнів, заздрість, скупість тощо.

В якості візуального прикладу для аналізу ми продемонструємо частину вступу, яка подана латинською графікою в збірнику поезії Юнуса Емре, який був складений Абдулбакі Голпінарли (1941):

Pâdişâhun kudreti gör n'eyledi
Od u sû toprağ u yele söyledi
Bismillah deyip getirdi toprağ
Ol arâda hâzır oldu ol dağ
Toprağ ile sûyu bûnyâd eyledi
Âna Âdem demeği âd eyledi

Це є перші три двовірша з яких складається даний трактат. Жирним шрифтом ми виділили усі запозичення, які змогли знайти в цьому фрагменті тексту, всі інші слова є тюркськими за походженням. В цьому уривку розповідається про створення Аллахом першої людини — Адама. Юнус Емре пише про те, як Бог зібрав усі стихії та наказав їм допомогти у створенні Адама.

Ось переклад запозиченої лексики в даному уривку: *Pâdişâh* (перського походження) — падишах, або ж в даному контексті Бог; *kudret* (арабського походження) — сила, могутність; *u* (перського походження) — сполучник “та”; *Bismillah* (арабського походження) — фраза “в ім’я Аллаха”; *hâzır* (арабського походження) — присутність, наявність; *bûnyâd* (перського походження) — творіння; *ân* (перського походження) — цей/ця.

На момент написання даного твору всі ці запозичені слова є звичайною побутовою лексикою турецької мови. Також, можемо виділити наявність перського сполучника *u*, який має абсолютний тюркський синонім у вигляді *ile*, використання якого можна побачити у наведеному вище фрагменті тексту в рядку: “*Toprağ ile sūyu bûnyâd eyledi*” (З землі і води зробив творіння).

Говорячи про синонімічні ряди, то серед запозичень, які ми виявили в цьому вірші, велику кількість синонімів в османській мові має слово *kudret* (сила). Серед близьких за значенням слів можна зустріти: *kuvvet*, *kuvve*, *istitâat*, *âfiyet* та інші. Всі слова з цього синонімічного ряду є арабськими за своїм походженням. Також у рядку “*Hamd û şekr etti dedi ey Zû'l-celâl*” використано абсолютні синоніми *hamd* та *şekr*, що перекладаються як “слава” та є запозиченими з арабської мови.

Аналізуючи антоніми, то ми змогли знайти декілька пар, таких як, наприклад: *sabr* (перекладається як “терпіння” та має арабське походження) — *şehvet* (означає стан надзвичайного бажання та має арабське походження), *rûr* (в перекладі “темний”, перського походження) — *nûr* (в перекладі “світлий”, перського походження).

Серед лексико-семантичних груп, які ми можемо виділити на основі запозичень в даному творі, є:

1. Слова, що позначають наказ (письмовий або усний): *emr* (арабського походження) — наказ; *fermân* (перського походження) — ферман, веління, або ж наказ.
2. Слова, що позначають людське буття духовно або фізично: *cism* (арабського походження) — тіло, або в іншому значенні “матерія”; *cân* (перського походження) — душа; *beden* (арабського походження) — тіло; *bûnyâd* (перського походження) — творіння (в контексті цього твору можна розуміти як “людина”, “Боже творіння”).
3. Слова, що позначають кольорову ознаку: *rûr* (перського походження) — темний; *nûr* (перського походження) — світлий.

4. Слова, що позначають бажання: *şehvet* (арабського походження) — надзвичайне бажання; *heves* (арабського походження) — бажання, потяг до чогось.

Загалом, поезія XIII століття ще не містить великої кількості як арабо-перських лексичних запозичень, так і запозичених морфем та граматичних особливостей. Лексика, яку можна зустріти в поезії Юнуса Емре, переважно позначає релігійні поняття (наприклад, *bismillah*, *cân*) та специфічні терміни (*fermân*, *râdişâh*). Хоча, на нашу думку, також прослідковується початок масового запозичення арабо-перської лексики, на що може вказувати наявність таких слів, як: перський сполучник *и*, вказівний займенник *ân* замість тюркського *bi* та інші.

2.2 Лексико-семантичний аналіз поезії XIV століття (*Vesîlet-ün-Necât, Garîbnâme*)

Для лексико-семантичного огляду арабо-перських запозичень в турецькій мові XIV століття ми скористаємося творами Ашик Паші (1272-1333) та Сулеймана Чалєбі (1351-1422).

Авторству Ашик Паші належить твір під назвою “*Garîbnâme*” (Книга мандрівника), який складається з 12 000 бейтів та є однією з найдавніших пам’яток суфійської літератури, що написана турецькою мовою. Основною тематикою поеми є суфізм та релігійні поради (Kut, 1991).

Перу ж Сулеймана Чалєбі належить поема-мевлід “*Vesîlet-ün-Necât*”, в основі якої лежить прославлення пророка Мухаммада та визнання його найбільшого значення поміж усіх інших пророків, які визнаються в ісламі. За своєю композицією цей твір складається з 770 бейтів, що поділені на 16 частин.

Для нашого дослідження ми використали тексти цих творів, що були укладені Фаруком Тімурташем (1990) та професором Кемалем Явюзом (2000).

Для початку ми хотіли б надати уривки цих творів для візуального прикладу. Розпочнемо ми з мевліду Сулеймана Чалєбі, а саме з його найперших рядків:

Allah adın zıkr idelüm evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula
Allah adın her kim ol evvel ana
Her işi âsân ide Allah ana

Ми виділили всю запозичену лексику з цього уривку і зараз надамо її переклад та походження: *zıkr* (арабського походження) — згадка; *evvelâ* (арабського походження) — спочатку, перш за все; *vâcib* (арабського походження) — необхідний; *cümle* (арабського походження) — повний; *evvel* (арабського походження) — перший, початок; *âsân* (перського походження) — легко.

Тепер перейдемо до Гарібнаме Ашика Паші:

Enbiyâ vü evliyâ vü hâs u 'âm / Ol semâ'da yile virmiş neng ü nâm
Cûşa gelmiş kamusı harket kılur / Kim durur u kim gider ü kim gelür

Ось переклад виділених запозичень: *enbiyâ* (арабського походження) — пророк; *evliyâ* (арабського походження) — святий; *hâs* (арабського походження) — властивий; *âm* (арабського походження) — рік; *semâ* (арабського походження) — небо; *neng* (перського походження) — сором; *nâm* (перського походження) — ім'я; *kamus* (арабського походження) — словник; *vü, ü, u* (перського походження) — сполучник “та”.

В Гарібнаме, на відміну від Мевліду Сулеймана Чалєбі, ми можемо побачити в рази більшу кількість запозичень: як лексики, так і морфем. Різниця в тому, що мевлід “*Vesîlet-ün-Necât*” був написаний побутовою турецькою мовою того часу, тоді як Ашик Паша в своєму Гарібнаме послуговувався високою османською мовою. Але незважаючи на це, велика кількість запозичень все одно є в обох поемах.

Переходячи безпосередньо до лексико-семантичного аналізу запозичень, які присутні в поезії XIV століття, ми можемо сказати, що слово “слава” має декілька синонімів, що зустрічаються досить часто. Цими синонімами виступають такі слова, як: *şükr, sipâs, hamd*. Всі ці три слова є абсолютними синонімами і мають однакову семантику. Також синонімом цих слів є лексема *senâ*, але її значення скоріше відповідає українському “хвала, похвала”. Також серед синонімів ми виявили: *zetîn-cihan-âlem-âfâk* (світ), *kamus-ferheng-lugât* (словник), *arş-semâ* (небо). Окрім того,

слово *Allah*, яке також цілком може вважатися лексичним запозиченням з арабської мови, у віршах Ашик Паші та Сулеймана Чалєбі має такі синоніми, як: *âferîdgâr*, *hakîm* (скоріше в значенні Володар), *hâlik*, *hilkat*, *tanrı*.

Також можемо виділити те, що запозичений з перської мови сполучний *и* має декілька різновидів в поемі Гарібнаме, а саме: *и*, *ï*, *vï* та *vi*. Тобто мова Ашика Паші містить декілька запозичених різновидів одного сполучника, які він використовує для того, щоб уникати збігу приголосних. Тобто, якщо обидва слова, між якими повинен стояти сполучник, закінчуються на голосні звуки, то використовується сполучник *vï/vi*, якщо ж одне або два слова, між якими стоятиме сполучник, закінчуються на приголосний звук, то можемо побачити використання варіанту *ï/u*.

Серед антонімів можна зустріти: *evliya* (арабського походження, в перекладі “святий”) — *bezekâr* (перського походження, в перекладі “грішник”), *ihsan* (арабського походження, в перекладі “добро”) — *şer* (арабського походження, в перекладі “зло”).

Лексико-семантичні групи, які ми можемо виділити на основі поезії Ашика Паші та Сулеймана Чалєбі:

1. Слова, що позначають момент часу: *evvelâ* (арабського походження) — на початку; *evvel* (арабського походження) — початок; *ba'de* (арабського походження) — після; *âhire* (арабського походження) — кінець.
2. Слова, що позначають небо та об'єкти на ньому: *şems* (арабського походження) — Сонце; *şehr* (арабського походження) — Місяць, *semâ* (арабського походження) — небо, *arş* (арабського походження) — небо; *Kehkeşan* (перського походження) — Чумацький Шлях, *kevkeb* (арабського походження) — зірка, *Hurşîd* (перського походження) — Сонце.
3. Слова, що позначають, який був написаний: *kitab* (арабського походження) — книга; *nîsha* (арабського походження) — письмовий документ; *nakşı* (арабського походження) — напис на стінах.
4. Слова, що позначають релігійні терміни та поняття: *Allah* (арабського походження) — Бог, Аллах; *halâl* (арабського походження) — халяль; *niyâz*

(перського походження) — прохання (в значенні “прохання у Бога”), молитва.

Загалом, можна виділити дуже велику кількість лексико-семантичних груп з арабо-перськими запозиченнями в цих поезіях, оскільки такої лексики є дуже багато і вона є дуже різноплановою. Вище ж ми виділили декілька таких груп для наочності.

Таким чином, було проаналізовано арабо-перські лексичні запозичення на основі поетичних творів XIV століття. Ми зрозуміли, що кількість запозиченої лексики починає по троху збільшуватися, особливо у високій османській мові. Також, ми побачили, що з'являється все більша кількість синонімів, особливо абсолютних. Ці абсолютні синоніми є переважно парами, в яких одне слово є арабського походження, а інше перського.

2.3 Лексико-семантичний аналіз поезії XV століття (Ahmed Paşa, Şeyhî, Mihrî Hâtun, Necâtî)

В цьому підрозділі нами буде проаналізовано мову чотирьох османських поетів XV століття, а саме: Ахмеда Паші (1426-1497), Шейхі (невідомо-1431), Міхрі-хатун (1456-1514) та Неджаті (невідомо-1509). Творчий доробок цих поетів включає в себе збірники віршів — дивани, які не мають якоїсь конкретної тематики. Культурна праця даних авторів припадає на XV століття — період найвищого злету Османської держави та безпосереднє формування та виокремлення османської мови. Якщо говорити про мову, то вчені, як було зазначено нами в першому розділі, називають цей період етапом класичної османської мови, який триватиме до XIX століття.

Аналізуючи вірші вищезазначених поетів, можна побачити, що в їх мовленні активно використовується велика кількість арабо-перських запозичень та перських морфем і граматичних конструкцій, наприклад, ізафет. Бо саме в XV столітті османська культура підпадає під активний вплив перської культури.

Для нашого аналізу ми взяли поезію цих авторів зі збірників, які уклали: Алпарслан (1987), Більтекін (2018), Арслан (2018), Тарлан (1963).

В якості прикладу ми наведемо уривок з вірша турецької поетеси Міхрі-хатун, яка є однією з перших жінок поетів Османської імперії. Її творчість, як і творчість більшої частини поетів XV століття, характеризується відходом від релігійних тем та домінуванням побутової, любовної та чуттєвої тематики. Надаємо уривок:

Vakt-i bahâr irüp komadı dilde zerre gam
Bu demde gam kimesneye lâyük olur mı hem
Nergis gözini süzdi görüp çeşm-i nâzını
Gül ruhlarını ohşadı nesrîn ü lâle hem

Виділивши усі запозичені слова жирним шрифтом, надаємо їх переклад: *vakt* (перського походження) — час; *bahâr* (перського походження) — весна; *zerre* (арабського походження) — невелика частка; *gam* (арабського походження) — горе, сум; *dem* (перського походження) — час, період; *hem* (перського походження) — також, до того ж; *nergis* (перського походження) — нарциз; *süzdi* (перського походження) — мабуть, дієслово в минулому часі “спалив”; *çeşm* (перського походження) — око; *nâz* (перського походження) — каприз, грайливість; *gül* (перського походження) — квітка; *ruh* (перського походження) — лице, щока; *nesrîn* (перського походження) — шипшина; *lâle* (перського походження) — тюльпан.

Аналізуючи тільки цей невеликий уривок, нами було виявлено декілька запозичених слів, які мають омоніми, а саме: *dem* та *ruh*. Слово *dem* в османській мові має два значення, які запозичені з двох мов: перської та арабської. З перської мови це слово прийшло у значенні “час, період”, а з арабської у значенні “кров”. Їх оригінальне написання також абсолютно збігається та виглядає, як: دم. Слово ж *ruh* має перське значення “лице, щока” та арабське значення “душа”. Варто зауважити, що конкретно ця пара є скоріше омофоном, тому що їх оригінальне написання виглядає, як: روح (перського походження, “лице”) та روح (арабського походження, “душа”).

Аналізуючи синоніми на основі творчості Ахмеда Паші, Шейхі, Міхрі-хатун та Неджаті, ми можемо стверджувати, що османська мова XV століття містила:

1. Декілька синонімів слова “сила”: *kudret, kuvvet, kuvve* та *tecâl* (всі слова є арабського походження);
2. Синоніми слова “тіло”: *vücûd, cism, beden* (всі слова є арабського походження);
3. Два синоніми до слова “скупість”: *buhl, hisset* (обидва слова походять з арабської мови);
4. Два синоніми до слова “щедрість”: *sehâvet* та *kerem* (походять з арабської мови);
5. Синоніми до слова “час”: *vakt, zamân* (обидва слова є арабського походження), *hengâm* (перського походження);
6. Чотири синоніми слова “щастя”: *saâdet, ikbâl, letâfet, neşve* (всі слова арабського походження)
7. Також нами було виявлено два синоніми слова “око” — одне з яких є власне тюркським словом: *göz* (тюркське) та *çeşm* (перське);
8. Синоніми до слова “небо”: *felek, arş, semâ* (слова арабського походження), *âsmân* (слово перського походження);
9. Два синоніми до слова “сльози”: *aberât* (арабського походження), *âb-ı çeşm* (перського походження).

Говорячи про антоніми, то аналізуючи турецьку мову XV століття на основі творчості даних чотирьох поетів, нами було виявлено такі антонімічні пари, як: *gam* (арабського походження, “горе, смуток”) — *saâdet, ikbâl, letâfet* (арабського походження, “щастя”); *buhl, hisset* (арабського походження, “скупість”) — *sehâvet, kerem* (арабського походження, “щедрість”); *kudret* (арабського походження, “сила”) — *za’f* (арабського походження, “слабкість”); *sebze* (перського походження, “лука”) — *sahra* (арабського походження, “пустеля”), *deşt* (перського походження, “пустеля”, також має значення “рівнина”); *germ* (перського походження, “тепло”) — *serd* (перського походження, “холодно”); *semâl* (арабського походження, “врода”) — *sakâmet* (арабського походження, “потворність, каліцтво”).

Аналізуючи арабо-перську запозичену лексику XV століття, ми можемо поділити її на такі лексико-семантичні групи, як:

1. Духовна та релігійна лексика: *felek* (арабського походження) — небо (більш в духовному розумінні); *melek* (арабського походження) — янгол; *mukaddis* (арабського походження) — святий;
2. Лексика, що позначає частини тіла та його похідні: *vücûd*, *cism*, *beden* (арабського походження) — тіло; *kadem* (арабського походження) — нога; *bâzû* (перського походження) — рука; *ser* (перського походження) — голова; *aberât* (арабського походження) — сльози; *âb-ı çeşm* (перського походження) — сльози;
3. Лексика, що позначає квіти та рослини: *nergis* (перського походження) — нарциз; *nesrîn* (перського походження) — шипшина; *lâle* (перського походження) — тюльпан, *gül* (перського походження) — троянда; *benefşe* (перського походження) — фіялка;
4. Лексика, що позначає сад: *gülistân* (перського походження) — сад квітів, *bâğ* (перського походження) — сад, *gülşen* (перського походження) — квітковий сад, *gülhâne* (перського походження) — трояндовий сад;
5. Лексика, що позначає наукову та освітню діяльність: *ders* (арабського походження) — дослідження, *ta'lim* (арабського походження) — навчання, *tahsîl* (арабського походження) — освіта;
6. Лексика, що позначає природні явища: *nesîm* (перського походження) — сезонний вітер, *sabâ* (арабського походження) — вітер, *bârân* (перського походження) — дощ.

Таким чином, ми зробили лексико-семантичний аналіз арабо-перських запозичень на основі поезії XV століття. Можемо сказати, що за нашими спостереженнями, в цей період до османської мови починає проникати більша кількість запозиченої лексики, що позначає більш побутові явища, а також лексики, яка має семантику культурного спрямування. Особливо це стосується слів перського походження, що підтверджує вплив цієї мови та культури на османське суспільство.

2.4 Лексико-семантичний аналіз поезії XVI століття (Bâkî, Adlî, Zâtî, Hayâlî, Muhibbî)

У даному підрозділі ми переходимо до лексико-семантичного аналізу арабо-перських запозичень в поезії авторів XVI століття, тобто періоду розквіту османської літератури, який ще також прийнято називати періодом класичної диванної поезії. Віршування в цей період стало доволі розповсюдженим і свої збірки віршів мали багато освічених людей, в тому числі і деякі султани, поезію яких ми також взяли до розгляду. Ми будемо проводити наш аналіз на основі поезії таких турецьких авторів, як: Бакі (1526-1600), Заті (1471-1546), Хаялі (1500-1557), султан Баязид II (писав під псевдонімом Адлі, 1447-1512), султан Сулейман I Величний (писав під псевдонімом Мухіббі, 1496-1566).

Дані поети писали вже більш-менш усталеною османською мовою із активним використанням іншомовних запозичень, хоча деякі з них, наприклад, Бакі, навпаки вважали, що потрібно відходити від копіювання персів, тому і намагалися використовувати більше питоми тюркської лексики там де це можливо.

Оскільки тематика творів починаючи з XV століття відходить від релігії, то і лексика, що зустрічається в поезії XVI століття, за своєю семантикою стає більш різноплановою: можна зустріти більше слів, що позначають елементи культури та побуту.

Для нашого дослідження ми взяли поезію даних авторів з їх диванів, які підготували: Кючюк (2018), Байрам (2018), Куртоглу (2017), Тарлан (1945), Кемаль та Орхан Явуз (2016).

Для прикладу мовлення та лексики в поезії XVI століття ми візьмемо уривок вірша Бакі, який був взятий з його дивану:

*İtdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân
Reşk-i bâg-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân
Şâdmân oldı bu gün devr-i kühen-sâl yine
Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Ken'ân*

Надаємо переклад виділених арабських та перських запозичень: *şehri* (перського походження) — міський; *şeref* (арабського походження) — честь, шана; *makdem* (арабського походження) — прибуття; *sultân* (арабського походження) — султан, світський володар; *cihân* (перського походження) — світ; *reşk* (перського походження) — ревності, заздрість; *bâg* (перського походження) — сад; *ü* (перського походження) — сполучник “та”; *gayret* (арабського походження) — заздрість; *gülzâr* (перського походження) — розарій; *cinân* (арабського походження) — рай; *şâdmân* (перського походження) — радісний; *devr* (арабського походження) — період; *kühen-sâl* (перського походження) — старий; *vuslat* (арабського походження) — досягнення; *rîr* (перського походження) — похилий, старий.

В цьому уривку ми можемо побачити вираз *kühen-sâl*, що в приблизному перекладі означає “старий” або ж “давній”. Насправді даний вираз є словосполученням і створений за допомогою двох перських слів: прикметника *kühen* (старий) та іменника *sâl* (рік або вік). Даний вираз застосовується до предметів та явищ, а його значення буде ближче до українського “старожитній” або “стародавній”.

Також в даному уривку можна побачити арабське слово *gayret* в значенні “заздрість”. Дана лексема також є омонімом з перекладом “зусилля”, а її оригінальне написання арабськими літерами виглядає, як *غیرت*.

Досліджуючи синоніми арабських та перських запозичень на основі поезії XVI століття, ми можемо стверджувати про наявність таких синонімічних рядів, як:

1. Синоніми слова “володар”, “правитель”: *sultân*, *mülûk* (арабського походження), *şâh*, *râdişâh*, *serdâr*, *şehryâr*, *şehenşâh* (перського походження);
2. Синоніми слова “світло”, “яскравість”: *rûşen*, *tâbân* (перського походження), *garrâ*, *münevver*, *zû* (арабського походження);
3. Синоніми слова “радісний”: *neşât*, *behcet*, *ferah* (арабського походження), *şâdmân*, *şâdî* (перського походження);
4. Синоніми слова “прибуття, досягнення”: *vuslat*, *vusûl*, *makdem* (арабського походження);

5. Синоніми слова “сум”: *meşakkat, mihnet, hüzn, zarûret* (арабського походження), *arman, çile, renc* (перського походження);
6. Синоніми слова “серце”: *kalb, fuâd, sîne* (арабського походження);
7. Синоніми слова “Сонце”: *hûrşîd, âfitâb, mihr* (перського походження), *şems* (арабського походження);
8. Синоніми слова “корона”: *efser, lâlekâ* (перського походження), *tâc* (арабського походження);
9. Синоніми слова “справедливий”: *dâd-güster* (перського походження), *âdil* (арабського походження).

Також в доповнення до попередніх синонімів найменування Бога, а саме: *Allah, âferîdgâr, Hakîm, hâlik, hilkat, tanrı*, нами було знайдено ще один синонім — *Hudâ*, який є давнім перським словом для найменування Бога ще з часів зороастризму.

Аналізуючи антоніми, ми виявили такі антонімічні пари: *rûşen, tâbân* (перського походження, “світло”) — *târîk* (перського походження, “темрява”); *cevân*, (перського походження, “молодий”), *gulâm, fetâ* (арабського походження, “молодий”), *tâze* (перського походження, “молодий”) — *kadim, mütekaddim* (арабського походження, “старий”); *fazl* (арабського походження, “добродій”) — *sitemkâr* (перського походження, “злодій, тиран”); *beyâz* (арабського походження, “білий”) — *siyâh* (перського походження, “чорний”); *deryâ* (перського походження, “море”) — *serâ* (арабського походження, “земля, суша”).

Арабо-перську лексику в даній поезії ми можемо поділити на такі групи:

1. Лексика, що позначає озброєння: *hancer* (арабського походження) — кинджал, *şemşîr* (перського походження) — меч, *nîze* (перського походження) — спис, *şesper* (перського походження) — булава;
2. Лексика, що позначає ювелірну справу та дорогоцінності: *zenger* (перського походження) — ювелір, *güher* (перського походження) — дорогоцінності, *sîmîn* (перського походження) — срібний, *mutallâ* (арабського походження) — позолочений, *tâc* (арабського походження) — корона, *hâtem* (арабського походження) — перстень;

3. Лексика, що пов'язана з грошовим обігом: *meblağ* (арабського походження) — сума, *nakd* (арабського походження) — монета, *ecir* (арабського походження) — грошова винагорода або премія, *pul* (перського походження) — гроші;
4. Лексика, що позначає елементи будівлі: *günbed* (перського походження) — купол, *deriçe* (перського походження) — вікно, *dîvâr* (перського походження) — стіна, *bâm* (перського походження) — стеля, *süllem* (арабського походження) — сходи;
5. Лексика, що позначає потойбічні світи: *cehennem* (арабського походження) — пекло, *cennet*, *dârüsselam* (арабського походження), *behişt* (перського походження) — рай;

Таким чином, ми зробили лексико-семантичний аналіз арабо-перської лексики на основі поезії XVI століття. Можемо стверджувати, що тенденція на запозичення різнопланової лексики, яка почалася в XV столітті, продовжується і в цьому періоді. Особливо можемо відмітити збільшення кількості перських лексичних запозичень.

2.5 Лексико-семантичний аналіз поезії XVII століття (Nef'i, Gevherî, Azîz Mahmud Hüdâyî, Neşâtî, Mezâkî)

Для нашого дослідження запозиченої лексики XVII століття ми взяли дивани таких османських поетів, як: Нефі (1572-1635), Гевхері (початок XVII ст. - кінець XVII століття), Азіза Махмуда Хюдаї (1541-1628), Нешаті (невідомо-1674) та Мезакі (період життя припадає на XVII століття). Загалом, в XVII столітті не спостерігається особливих змін, що пов'язані з лексикою чи запозиченням арабських та перських слів — вони так само активно фігурують в мовленні та представлені в поезії. Єдине, можемо зазначити, що поет Гевхері, який є в нашій вибірці, писав переважно наближеною до народного говору мовою, по причині чого в його мовленні спостерігається менша кількість арабо-перської лексики. Також, декілька поетів (Азіз Махмуд Хюдаї та Нешаті) писали поезію на релігійну тематику, тому, відповідно, їх

лексикон майорить запозиченнями, в багатьох випадках арабського походження з релігійним спрямуванням.

Вірші цих авторів для нашого аналізу ми взяли з їх диванів, що були укладені Аккушем (2018), Ельчіном (1967), Татджі та Їлдизом (2005), Капланом (2019), Мермером (2021).

Для наочного прикладу поезії ми візьмемо частину вірша з дивану османського поета та сатирика Нефі, який присвячений візирю Ахмеду Паші:

Ey sadr-ı cihân safder-i yektâ-yı zamâne
Muhtâc-ı der-i devletin ebna-yı zamâne
Âlemde acep sencileyin bir dahi var mı
Hem safder ü hem memleketârâ-yı zamâne

Надаємо переклад виділених запозичень: *sadr* (арабського походження) — голова (в значенні посади); *cihân* (перського походження) — світ; *safder* (арабсько-перського походження) — воїн; *yektâ* (перського походження) — унікальний, незрівнянний, єдиний; *zamâne* (арабського походження) — епоха, період; *muhtâc* (арабського походження) — бідний; *der* (перського походження) — двері, ворота; *devlet* (арабського походження) — держава, країна; *ebna* (арабського походження) — (переклад неточний) сини або ті, хто дивляться; *âlem* (арабського походження) — світ, Всесвіт; *hem* (перського походження) — до того ж або і той, і той; *ü* (перського походження) — сполучник “та”; *memleketârâ* (арабсько-перського походження) — скоріше за все складається з двох слів і перекладається, як “той, що прикрашає країну”.

З даного уривку можемо виділити наявність багатозначного слова *yektâ*, приблизні значення якого можуть бути: “єдиний”, “простий”, “унікальний”, “незрівнянний”, “неперевершений” та в деяких значеннях “Бог”. Також, нами було виявлено складне слово, що складається з двох основ *memleketârâ* (*memleket* та *ârâ*). Якщо ми знаємо, що слово *memleket* (арабського походження) точно перекладається як “країна”, то слово *ârâ* (перського походження) скоріше за все є перським дієсловом у формі дієприкметника зі значенням “той, що прикрашає”. Таким чином,

опираючись на загальний зміст даного вірша, нами було зроблено припущення, що слово *memleketârâ* скоріше за все буде перекладатися, як “той, що прикрашає країну”.

Переходячи до аналізу синонімів запозиченої лексики, нами було виявлено такі синонімічні ряди, як:

1. Синоніми до слова “місце: *takam, mekân, arz, mahal* (арабського походження), *zetîn, bût, zâr, câu, câ* (перського походження);
2. Синоніми до слова “душа”: *rûh, mûhse, nefis* (арабського походження), *cân* (перського походження);
3. Синоніми до слова “молодець”: *zihî, âferîn* (перського походження);
4. Синоніми до слова “лідер”: *serdâr, server, pîşva* (перського походження), *kıdve* (арабського походження);
5. Синоніми до слова “вчений”: *âlim, habr*, (арабського походження), *dânişver, dânişmend* (перського походження);
6. Синоніми до слова “мрія”: *hayâl, hulyâ* (арабського походження);
7. Синоніми до слова “солдат, воїн”: *safder, sipâh, leşker* (перського походження), *asker, ceuş* (арабського походження);
8. Синоніми до слова “палац”: *dergâh, serây, derbâr* (перського походження);
9. Синоніми до слова “війна”: *ceng, gavgâ* (перського походження), *gazâ, kıtal, muharebe* (арабського походження);
10. Синоніми до слова “невезучий”: *takûs, menhus* (арабського походження), *şûm* (перського походження).

Аналізуючи антоніми, то нами було виявлено такі антонімічні пари, як: *huceste* (перського походження, “везучий, вдалий”) — *takûs, menhus* (арабського походження, “невезучий”), *şûm* (перського походження, “невезучий”); *encâm* (перського походження, “останній”) — *âgâz* (перського походження, “перший”); *hasta* (перського походження, “хворий”) — *hasîn* (арабського походження, “здоровий”); *kurb* (арабського походження, “близький”) — *aksâ* (арабського походження, “далекий”); *müstakbel* (арабського походження, “майбутнє”) — *mâzi* (арабського походження, “минуле”); *ihlâs* (арабського походження, “відвертість, правдивість”) —

kizb (арабського походження, “брехня”); *şeb* (перського походження, “ніч”) — *rûz* (перського походження, “день”).

Досліджуючи омонімію, то нами було знайдено лише один омонім, а саме слово арабського походження *nazm* (نظم) що має два значення: перше — поезія, а друге — нанизування, складання, розміщення.

Говорячи про лексико-семантичні групи, на які ми можемо поділити деякі слова з даної поезії, то вони будуть такими:

1. Лексика, що позначає посуд: *sâgar* (арабського походження) — рюмка, *fincân* (арабського походження) — чашка, *tabak* (арабського походження) — тарілка, *kadeh* (арабського походження) — стакан, *sifâl* (перського походження) — глиняний горщик;
2. Календарна лексика: *rûz* (перського походження) — день, *hefte* (перського походження) — тиждень, *şehr* (арабського походження) — місяць, *cuma* (арабського походження) — п’ятниця, *cuma ahşâmi* (арабського походження) — четвер, *sâl* (перського походження) — рік;
3. Лексика, що позначає сімейні зв’язки: *peder* (перського походження) — батько, *mâder* (перського походження) — мати, *ahu* (арабського походження) — брат, *hemşîre* (перського походження) — сестра, *halef* (арабського походження) — син, *duhter* (перського походження) — дочка, *neve* (перського походження) — онук, нащадок;
4. Лексика, що позначає медичні поняття: *çâre* (перського походження) — ліки, *hasta* (перського походження) — хворий, *hasîn* (арабського походження) — здоровий, *hastane* (перського походження) — лікарня;
5. Слова, що позначають категорії якості: *latîf* (арабського походження) — приємний, *hûb* (перського походження) — хороший, *hasen* (арабського походження) — гарний, *berbâd* (перського походження) — поганий, *âbrâş* (арабського походження) — чудовий.

Таким чином, ми розглянули арабські та перські лексичні запозичення на основі турецької поезії XVII століття. Можемо стверджувати, що загальна кількість цієї лексики та її загальна семантика не відрізняється від тої, що була в XV-XVI століттях.

2.6 Лексико-семантичний аналіз поезії XVIII століття (Nedîm, Şeyh Gâlib, Sabrî, Kânî, Erzurumlu Zihnî, Haşmet)

У цьому підрозділі ми проведемо лексико-семантичний аналіз поезії XVIII століття, послуговуючись для цього віршами зі збірників таких поетів, як: Недім (1681-1730), Шейх Галіб (1757-1799), Сабрі (1768-1813), Кані (1712-1791), Ерзурумлу Зіхні (початок XVIII ст. - кінець XVIII ст.), Хашмет (перша пол. XVIII ст. - 1768).

Творчість багатьох поетів з нашої добірки припадає на так звану Добу тюльпанів — період в історії Османської імперії, який тривав з 1718 по 1730 роки та під час якого країна підпала під світський культурний вплив Франції. По цій причині поезія цієї доби за своїми смислами стає більш життєствердною, особливо це прослідковується у віршах Недіма.

Для нашого дослідження ми взяли поезію вищезазначених авторів з їх диванів, які були укладені: Мухсіном Маджітом (2017, 2018), Наджі Окчу (2019), Ханданом Беллі (2022), Ільясом Язаром (2017), Мехметом Арсланом та Хакки Аксоєм (2018).

Для прикладу поезії, яку ми збираємося досліджувати, ми візьмемо перші дистихи панегірика Недіма, що присвячені Ібрагіму-паші:

Sepîde-dem ki olup dîde hâbdan bîdâr
Hurûşa başladı nâgâh serde derd-i humâr
Hezâr za'f ile hammâma dođru azm etdim
Kemer gûsiste perâkende gûşe-i destâr

Ми виділили усі арабські та перські запозиченні і надаємо їх переклад: *sepîde-dem* (перського походження) — світанок; *ki* (перського походження) — сполучник “хто, що”; *dîde* (перського походження) — око, або дієслово в значенні “побачивши”; *hâb* (перського походження) — сон, сновидіння; *bîdâr* (перського походження) — бадьорій; *hurûş* (перського походження) — наснага; *nâgâh* (перського походження)

— раптово; *ser* (перського походження) — голова; *derd* (перського походження) — страждання, біль; *humâr* (арабського походження) — заспаність, похмілля; *hezâr* (перського походження) — соловей; *za'f* (перського походження) — слабкість, безсилля; *hammât* (арабського походження) — хамам; *azm* (арабського походження) — намір; *kemer* (перського походження) — пояс, середина; *güsiste* (перського походження) — (ймовірно) зламаний; *perâkende* (перського походження) — незібраний, неорганізований; *gûşe* (перського походження) — кут; *destâr* (перського походження) — тюрбан.

З даних арабо-перських запозичень нас може зацікавити слово перського походження *hezâr*, яке є омонімом з двома значеннями: перше з яких — соловей, а друге — числівник “тисяча”. Також слово *sepîde-dem* складається з двох перських основ, що разом означають “світанок”. Значення кожної окремої основи нам знайти не вдалося, але цілком можливо, що вони не мають ніякого конкретного перекладу. Деякі укладачі при транслітерації пишуть дане слово без дефісу у вигляді *sepîdedem*.

Зараз ми перейдемо до лексико-семантичного аналізу синонімів, що були знайдені нами на основі поезії авторів, які були зазначені на початку підрозділу. Досліджуючи їх вірші ми можемо виділити такі синонімічні ряди, як:

1. Синоніми до слова “аргумент”: *bürhân*, *huccet*, *delîl* (арабського походження);
2. Синоніми до слова “мова”: *zebân* (перського походження), *lisân*, *lahn* (арабського походження);
3. Синоніми до слова “простий”: *basît*, *âdî*, *mahz* (арабського походження);
4. Синоніми до слова “благополуччя”, “доброзичливість”: *berât*, *ihsân*, *sevâb*, *cevdet*, *hayır*, *inâyet*, *nimet* (арабського походження), *dâd* (перського походження);
5. Синоніми до слова “гуляння, веселощі”: *âbâdânlık* (з тюркським афіксом) або *âbâdânî* (з перським закінченням), *sûr* (перського походження), *tarab* (арабського походження);

6. Синоніми до слова “вино”: *âb-gîne, âb-ı âteş-reng, bâde, mey* (перського походження), *hamr, şarâb, sahbâ* (арабського походження);
7. Синоніми до слова “п’яний”: *sermest, mest* (перського походження);
8. Синоніми до слова “пісня, співи”: *şarkî, ginâ* (арабського походження), *âheng, terâne, sûrûd* (перського походження);
9. Синоніми до слова “сновидіння”: *ru’yâ, menâm* (арабського походження), *hâb* (перського походження);
10. Синоніми до слова “мир”: *müsâlaha, sulh, salâh* (арабського походження).

Досліджуючи антонімію, нами було виявлено такі антонімічні пари, як: *sermest, mest* (перського походження, “п’яний”) — *âgâh* (перського походження, “тверезий”), *müsâlaha, sulh, salâh* (арабського походження, “мир”) — *ceng* (перського походження, “війна”), *basît, âdî, mahz* (арабського походження, “простий”) — *girift* (перського походження, “складний”), *âbâdânlik, sûr, tarab* (перського та арабського походження, “веселощі”) — *hüzn* (арабського походження, “сум, меланхолія”), *berât, ihsân, sevâb, cevdet, hayır, inâyet, nimet* (арабського походження, “доброзичливість”) — *husûmet* (арабського походження, “ворожість”), *ecnebî* (арабського походження, “іноземець”) — *mahallî* (арабського походження, “місцевий”), *sezâ* (перського походження, “достойний”) — *bedsîret* (перський префікс та арабський корінь, “недостойний”), *şevket* (арабського походження, “велич”) — *basît* (арабського походження, “простота”).

Досліджену нами арабську та перську лексику, ми можемо розподілити на такі лексико-семантичні групи:

1. Лексика, що позначає військові поняття: *ceng* (перського походження) — війна, *galebe* (арабського походження) — панування, *ihun* (перського походження) — набіг, *müdafaâ* (арабського походження) — оборона, *muhâsara* (арабського походження) — облога, *serdâr* (перського походження) — воєначальник, полководець;

2. Лексика, що позначає живопис: *tasvîr* (арабського походження) — живопис, *şekl* (арабського походження) — малюнок, *fırçe* (перського походження) — пензлик, *hattât* (арабського походження) — каліграф;
3. Лексика, що позначає емоції: *dâd* (перського походження) — доброзичливість, *hüzn* (арабського походження) — сум, *hirs* (арабського походження) — злість, *ferah* (арабського походження) — радість, *hirâs* (перського походження) — страх;
4. Лексика, що позначає мовні поняття: *harf* (арабського походження) — буква, *kelâm* (арабського походження) — слово, *cümle* (арабського походження) — речення, *terceme* (арабського походження) — переклад, *hecâ* (арабського походження) — склад у слові.

Таким чином ми провели аналіз лексико-семантичних особливостей арабо-перської лексики в турецькій поезії XVIII століття.

2.7 Лексико-семантичний аналіз поезії XIX століття (Numân Mâhir, Osman Nevres, Leylâ Hanım, Ziya Paşa, Namık Kemal, İbrahim Şinâsî)

У цьому підрозділі ми проведемо лексико-семантичний аналіз запозичень в поезії, яка припадає на останнє століття теми нашого дослідження та останнє століття функціонування османської мови, перед тим як її піддадуть реформуванню під час правління Мустафи Кемалю Ататюрка.

Також, XIX століття для османської мови характеризується її переходом до періоду, який прийнято називати новоосманським, під час якого мова починає потроху відходити від масового калькування фарсі. А в другій половині XIX століття поезія за своєю формою починає ставати схожою більше до європейських зразків.

Для дослідження даного періоду ми будемо аналізувати поезію таких авторів, як: Нуман Махір (кінець XVIII ст. - 1843), Осман Неврес (1821-1876), Лейла-ханім (кінець XVIII ст. - 1848), Зія Паша (1829-1880), Намик Кемаль (1840-1888), Ібрагім Шинасі (1826-1871).

Для нашого дослідження ми взяли поезію цих авторів з їх диванів або збірників, які уклали: Батги (2017), Кая (2020), Арслан (2018), Канбак (2016), Гочгюн (1999), Тундж (2019).

Для наочного прикладу поезії ми наведемо уривок з вірша Лейли-ханім:

Seng-dil kâfir idi Şimr ü Yezîd ü Mervân
Ehl-i beyte nice kasd eyleye îtmânı olan
İbni Âdem ola hâşâ o gürûh-ı mekrûh
Zulm ile ‘âlemi bu ümmete itdi zindân

Виділивши всі арабські та перські запозичення, надаємо їх переклад: *seng* (перського походження) — камінь; *dil* (перського походження) — душа; *kâfir* (арабського походження) — невірний, невіруючий; *ehl* (арабського походження) — майстер; *beyt* (арабського походження) — бейт; *kasd* (арабського походження) — касида; *îtmân* (арабського походження) — віра; *ibn* (арабського походження) — син; *hâşâ* (арабського походження) — вираз “нічого подібного”, “Боже упаси”; *gürûh* (перського походження) — група, зібрання; *mekrûh* (арабського походження) — огидний, поганій; *zulm* (арабського походження) — страждання; *âlem* (арабського походження) — світ; *ümmet* (арабського походження) — релігійна спільнота; *zindân* (перського походження) — тюрма.

З даного уривку можемо виділити наявність слова з омонімією *beyt*. В контексті даного вірша воно використано в значенні “бейт” — тобто, так званий дистих в османській поезії. Але це слово також має і друге значення, яке іноді зустрічалося в мові, а саме “дім, житло”. Також арабське запозичення *ehl*, яке також можна побачити в цьому уривку, теж має два значення: перше — майстер, друге ж — домашній, одомашнений.

Переходячи до синонімії, то в поезії авторів XIX століття ми змогли знайти такі синонімічні ряди, як:

1. Синоніми до слова “кров”: *hûn* (перського походження), *dem* (арабського походження);

2. Синоніми до слова “жорстокий”: *gaddâr* (арабського походження), *sitemger*, *sitemkâr*, *âhen-dil*, *bîdâdger* (перського походження);
3. Синоніми до слова “людина”: *âdem*, *âdemî*, *beşer*, *âlemî* (арабського походження), *cihânî*, *merdüim* (перського походження);
4. Синоніми до слова “зайвий, додатковий”: *efzûn*, *hayli*, *füzûn* (перського походження), *ziyâde* (арабського походження);
5. Синоніми до слова “рід”: *evlâd*, *sulb*, *neseb* (арабського походження), *tebâr*, *nejad/nijâd* (перського походження);
6. Синоніми до слова “майстер”: *ehl*, *hâzık*, *erbâb* (арабського походження), *üstâd* (перського походження);
7. Синоніми до слова “прогулянка”: *tenezzüh*, *cevelân*, *nüzhet* (арабського походження), *geşt* (перського походження);
8. Синоніми до слова “несправедливість”: *cevr*, *gadr* (арабського походження), *sitem* (перського походження);
9. Синоніми до слова “сум, туга”: *sıklet*, *hüzn*, *zahmet*, *zarûret*, *usret*, *fitne*, *mihnet*, *meşakkat*, *melâl* (арабського походження), *çile*, *renc* (перського походження);
10. Синоніми до слова “батьківщина”: *hânüman*, *kân* (перського походження), *dâr*, *mülk*, *mevtin*, *vatan* (арабського походження).

Аналізуючи антоніми, нами було знайдено такі антонімічні пари, як: *sitemkâr* (перського походження, “жорстокий”) — *rahîm* (арабського походження, “милосердний”), *efzûn*, (перського походження, “зайвий”) — *lâzım* (арабського походження, “необхідний”), *cevr*, *gadr* (арабського походження, “несправедливість”) — *adâlet* (арабського походження, “справедливість”), *zarûret* (арабського походження, “сум, туга”) — *tarab* (арабського походження, “радість”), *vatan* (арабського походження, “батьківщина”) — *garibü'd-diyâr* (арабського походження, “чужбина”), *fenâ* (арабського походження, “відсутність”) — *mevcûd* (арабського походження, “присутність, наявність”), *şifâ* (арабського походження, “покращення”) — *ihlâl* (арабського походження, “погіршення”), *safâ* (арабського походження,

“чистота”) — *gil* (перського походження, “бруд”), *âfâk* (арабського походження, “майбутнє”) — *mâzi* (арабського походження, “минуле”).

Лексико-семантичні групи, за якими ми можемо поділити запозичені арабські та перські слова в поезії XIX століття, є такими:

1. Слова, що позначають цифри: *yek* (перського походження) — один, *ehad* (арабського походження) — один, *dü* (перського походження) — два, *selâse* (арабського походження) — три, *erba'* (арабського походження) — чотири, *sitte* (арабського походження) — шість, *şes* (перського походження) — шість, *heft* (перського походження) — сім, *semân* (арабського походження) — вісім, *heşt* (перського походження) — вісім;
2. Слова, що позначають професії/посади: *kâtib* (арабського походження) — писар, *'asker* (арабського походження) — солдат, *şâir* (арабського походження) — поет, *bâğbân* (перського походження) — садівник;
3. Слова, що позначають рельєф: *kûh* (перського походження) — гора, *çengel* (перського походження) — ліс, *deşt* (перського походження) — рівнина, *sahrâ* (арабського походження) — пустеля, *'akabe* (арабського походження) — пагорб;
4. Слова, що позначають матеріал: *gil* (перського походження) — глина, *âhen* (перського походження) — залізо, *zeheb* (арабського походження) — золото, *lûsse* (арабського походження) — срібло, *pûlâd* (перського походження) — сталь.

Таким чином, ми провели лексико-семантичний аналіз арабо-перських запозичень в поезії XIX століття. Можемо стверджувати, що поряд з арабо-перськими запозиченнями потроху починають з'являтися і запозичення з французької. Також, в поезії, яка відноситься до кінця XIX століття, багато авторів починають переходити до використання більш народної мови, яка не є перевантаженою запозиченнями та більшість слів якої є тюркськими за своїм походженням.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Весь другий розділ нашого дослідження був присвячений лексико-семантичному аналізу арабських та перських запозичень в турецькій мові на основі турецької поезії XIII-XIX століть. Також в даному розділі ми надали невелику характеристику поезії та історико-культурному періоду, в якому ця поезія була написана. Окрім того, ми також намагалися надавати характеристику османській мові в контексті запозичення арабо-перської лексики.

В нашому дослідженні лексико-семантичних особливостей арабо-перських запозичень ми проаналізували дану лексику на наявність синонімії, омонімії, антонімії, а також ділили дану лексику на можливі тематичні групи. Окрім того, на початку кожного підрозділу, кожен з яких був присвячений окремому століттю, ми надали невеликий уривок з поезії та виділили усі арабо-перські запозичення для безпосередньо візуального прикладу. Також ми надали переклад та походження (арабське або перське) для кожної запозиченої лексичної одиниці.

Загально нами було виявлено: 56 синонімічних рядів, 39 антонімічних пар, 32 тематичні групи та декілька омонімів. Найбільша кількість синонімів та антонімів серед арабських та перських запозичень припадає на XVI, XVII та XVIII століття, тобто на період, який прийнято характеризувати, як добу розквіту та усталення османської мови та масовий вплив перської та арабської мов на турецьку.

Маємо відзначити, що арабо-перські запозичення в османській мові є досить різноплановими за своєю семантикою, тому ми не можемо стверджувати, що турки запозичували лише якусь специфічну лексику, або лише певні слова для позначення іноземних реалій. Також, дуже часто дані запозичення витісняли власне турецьку базову лексику, як, наприклад, слова, що позначають основні частини тіла (голова, рука, нога тощо) або числівники. Даний пласт лексики в усіх мовах характеризується стійкістю до повної заміни іншомовними запозиченнями.

Також можемо стверджувати, що кількість арабо-перських запозичень в поезії є відносно меншою в XIII та частково в XIX століттях, але це скоріше є бажанням певних авторів послуговуватися більше питома турецькою лексикою, яка побутувала

в народному мовленні. Твердження про те, що 90% лексики високої османської мови займали арабо-перські запозичення, на нашу думку, є цілком вірним.

В синонімії можемо відзначити велику кількість абсолютних синонімів, які мають первинне арабське та перське походження. Тобто, за нашими спостереженнями, для уникнення повторів автори могли використати два, три або навіть більше запозичених слів в одному дистиху. Дані синоніми дуже часто навіть не мають стилістичної різниці чи різних смислових відтінків.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що нами було проведено повний лексико-семантичний аналіз арабо-перських запозичень в турецькій поезії XIII-XIX століть.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АРАБО-ПЕРСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ТУРЕЦЬКІЙ ПОЕЗІЇ XIII-XIX СТОЛІТЬ

В даному розділі ми проаналізуємо функцію арабських та перських запозичень, що містяться в турецькій поезії XIII-XIX століть. Як і в попередньому розділі, ми поділимо наш аналіз на підрозділи, кожний з яких буде присвячений поезії конкретного століття.

За нашими спостереженнями, арабо-перські запозичення в турецькій поезії XIII-XIX століть виконують декілька основних функцій, на розгляді яких ми і хотіли б зосередитися. Цими функціями виступають: номінативна функція, функція заміщення, експресивна функція, естетична функція та в певних випадках апелятивна функція (хоч апелятивна функція і стосується в першу чергу безпосередніх діалогів між людьми, її наявність в поезії ми можемо обґрунтувати тим, що велика кількість віршів писалася як звертання до конкретної особи). Поданий нижче матеріал має на меті підтвердити нашу думку. Також, якщо ми зустрічатимемо інші функції, які виконують запозичення, то ми також зазначатимемо їх в нашому дослідженні.

3.1 Функційні особливості запозичень в поезії XIII століття (Yûnus Emre)

Як і в попередньому розділі дослідження функційних особливостей арабо-перських запозичень в XIII столітті ми виконаємо на основі віршів Юнуса Емре. Оскільки до наших днів дійшло не так багато поезії такого раннього етапу становлення турецької мови, то даний автор є єдиним поетом XIII століття, чию поезію ми змогли знайти в такому варіанті, в якому вона цілком підходить під наш аналіз запозичень. Можемо зауважити, що незважаючи на таку невелику вибірку, мова Юнуса Емре, якою він послуговувався в своїй творчості, на нашу думку, цілком може відобразити стан турецької мови тої епохи в контексті запозичення та використання арабської та перської лексики.

У нашому дослідженні ми будемо послуговуватися збіркою поезії Юнуса Емре, яку уклав Абдулбакі Голпінарли (1941).

Велика кількість запозичених слів в поезії Юнуса Емре виконує номінативну функцію, тобто називає речі своїми іменами та позначає певні поняття або явища, в якості прикладу ми можемо навести таку лексику:

1. *Emr* (арабського походження) — наказ
Приклад: *Pâdişâh emrî anâ fermân olur* (Наказ падишаха був для нього законом);
2. *Can* (перського походження) — душа
Приклад: *Sureti can girdi rûr nûr eyledi* (Душа стрімко увійшла, запаливши [тіло]);
3. *Muhâl* (арабського походження) — не буде (приблизне значення);
Приклад: *Bin benim biğî yaratsan ne muhâl* (Не було б [зайвим] створити ще тисячу таких як я);
4. *Sıfat* (арабського походження) — якість, особливість
Приклад: *Toprağ ile bile geldi dört sıfat* (Від землі нам дісталось чотири якості);
5. *Sabr* (арабського походження) — терпіння
Tevekkül (арабського походження) — відданість, покірність
Mekrütmet (арабського походження) — слава
Приклад: *Sabr u iyi hû tevekkül mekrütmet* (Терпіння, хороша вдача, покірність та слава);
6. *Sefâ* (арабського походження) — чистота
Sehâ (арабського походження) — щедрість
Lûtf (арабського походження) — люб'язність, доброта;
Приклад: *Ol sefâdur hem sehâ lûtf* (Чистота, щедрість та доброта).
7. *Hikmet* (арабського походження) — мудрість
Приклад: *Hakk'in hikmeti en eski demdendir* (Мудрість Божа [існує] з найдавніших часів);

Також, у віршах Юнуса Емре доволі часто можна зустріти використання арабських та перських слів, які виконують функцію заміщення, що необхідна для

уникнення зайвих повторів. В основному дану функцію виконують синоніми. Можемо навести такі приклади:

1. *Pâdişâh* (перського походження) — падишах (використовується для заміни слова *Allah*)
Приклад: *Pâdişâhın kudreti gör n'eyledi* (Подивись на що здатна сила Падишаха);
2. *Hamd etmek* (арабського походження) — прославляти
Şekr etmek (арабського походження) — прославляти (обидва ці слова використовуються для заміни один одного);
Приклад: *Hamd û şekr etti dedi ey Zû'l-celâl* (Віддавши хвалу, сказав, гей, Творцю);
3. *Muhtasar* (арабського походження) — малий
Приклад: *Bu muhtasar cihan îki cihanca* (Цей світ замалий для двох світів);
4. *Ân* (перського походження) — цей, він (заміщує тюркський займенник *bu*)
Приклад: *Âna Âdem demegi âd eyledi* (Дав йому ім'я Адам);
5. *Şikâyet* (арабського походження) — скарга, нарікання
Приклад: *Bu nifrîn-ü şikâyet kanda vâra* (До чого доводять ненависть та нарікання);
6. *Şeh* (перського походження) — шах
Приклад: *Key âri can gerek şeh hazretinde* (Душа величного шаха повинна бути чиста як місяць).

Окрім того, в дослідженій нами поезії XIII століття функція деяких запозичень зводиться до вираження експресії — додавання більшої емоційності. Такими словами, наприклад, є:

1. *Azim* (арабського походження) — величний;
Приклад: *Azim cihandürür gönül cihanı* (Світ душі — дуже величний світ).
2. *Hazret* (арабського походження) — шанований, величний;
Приклад: *Birî rahmânidir can hazretinden* (Перше — милосердя, яке виходить з величної душі).
3. *Zebunsuz* (перського походження) — нездоланний;

Приклад: *Zebunsuz kimselerdir key erenler* (Усі з них нездоланні, кожен є героєм).

Таким чином, можемо підсумувати, що більшість запозичених слів виконують номінативну функцію. Можемо стверджувати, що більшість слів, які приходили в турецьку мову з арабської та перської виконують номінативну функцію і тенденція на запозичення такого типу лексики продовжиться і в майбутньому. Також не мала кількість слів виконують функцію заміщення, і даний тип слів широко вживається в поезії, оскільки такий вид творчості вимагає активного уникання повторень.

3.2 Функційні особливості запозичень в поезії XIV століття (Süleyman Çelebi, Âşık Paşa, Gülşehri)

Досліджуючи функційні особливості арабо-перських запозичень XIV століття, ми, як і в попередньому розділі, скористаємося творчістю Сулеймана Чалебі (Vesîlet-ün-Necât) та Ашика Паші (Garîbnâme). Окрім того, до матеріалів, на яких будуватиметься наше дослідження цього століття, ми також додамо поезію турецького поета Гюльшехрі, творчість якого припадає на першу половину XIV століття.

Характеризуючи турецьку мову цього періоду, можемо відзначити, що кількість арабо-перських запозичень в мові цього століття починає доволі активно зростати.

Для нашого дослідження ми взяли поезію вищезазначених авторів з їх збірок, які уклали: Фарук Тімурташ (1990) та Кемаль Явуз (2000, 2018).

Так само як і раніше, запозичена з арабської та перської мов лексика найчастіше буквально позначала певні поняття та реалії, через що виконувала номінативну функцію. Масовість запозичення призводила до заміни тюркських слів арабо-перськими, що і призводило до використання даної лексики без особливої інтерпретації. В дослідженій нами поезії використання даної функції можна прослідкувати на прикладі таких слів, як:

1. *Hüdhüd* (арабського походження) — одуд

- Hüdhüd ü kuşlar u sîmurg mişâl* (Одуд з птахами та фенікс наприклад);
2. *Şehr* (перського походження) — місто
Bir gice Çîn şehri üstinden meger; Nâgehân sîmurg geçdi cilveger (Виявляється, що вночі над китайським містом раптово промайнув фенікс живописний);
 3. *Nâgehân* (перського походження) — раптово
sîmurg (перського походження) — фенікс
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger (Раптово промайнув фенікс живописний);
 4. *Leşker* (арабського походження) — солдат, воїн
Leşker içinde kığırdup bir soruñ (Перед воїном постало питання);
 5. *Sefer* (арабського походження) — подорож
Çok Süleymân-ıla eyledüm sefer (Я багато подорожував разом з Сулейманом);
 6. *Âhîret* (арабського походження) — потойбічний світ
sultân (арабського походження) — султан
dünyâ (арабського походження) — світ
Âhîret sultânı vü dünyâ begi (Султан потойбіччя та володар світу);

Запозичена лексика доволі активно використовувалася в поезії, по причині чого також виконувала і експресивну функцію. Приклади такого використання слів наводимо нижче:

1. *Cilveger* (арабо-перського походження) — живописний
Nâgehân sîmurg geçdi cilveger (Раптово промайнув фенікс живописний);
2. *Temîz* (перського походження) — чистий
Kılmadı kâfırlığı dînden temîz (Не прибрав невірних від чистої віри);
3. *Nâmdâr* (перського походження) — прославлений
Kim bize bir râdişâh-ı nâmdâr (Хто нам [був би] прославленим падишахом);

Через початок масового запозичення лексики, в турецьку мову почала проникати також велика кількість синонімів. Як ми змогли зрозуміти з попереднього розділу, то ці синоніми дуже часто були абсолютними і позначали абсолютно однакове явище. По цій причині запозичена лексика в поезії мала також і функцію заміщення і використовувалася для уникнення повторів. Арабо-перські слова могли

також замінити собою і питомо тюркські відповідники. В якості прикладу ми можемо навести таке:

1. *Murg* (перського походження) — птах
Yuvasında her bir er bir murg olur (В гнізді кожен муж є птахом);
2. *Şehriyâr* (перського походження) — володар, повелитель, правитель
Gerek-idi bir ulu şehriyâr (Необхідний був великий правитель);
3. *Zü'l-celâl* (арабського походження) — Милостивий (в якості одного з епітетів Аллаха)
Bunları üç üç yaratdı Zü'l-celâl (Їх по-троє створив Милостивий);
4. *Cihân* (перського походження) — світ
Mustafâ geldi cihâna (Мустафа з'явився на світ);

Також, нами було знайдено декілька уривків, в яких запозичення виконують апелятивну функцію. Хочемо зауважити, що хоч дієслова, які будуть наведені нижче і складаються із арабо-перського запозичення та допоміжного турецького дієслова *eylemek* (робити), ми вважатимемо їх саме запозиченими дієсловами. Отже, прикладом застосування арабських та перських запозичень з апелятивною функцією є:

1. *Kabûl eylemek* (арабського походження) — приймати
Sen kabûl eyle niyâzi iy Celîl (Прийми ж прохання добрий Джаліль);
2. *Rahmet eylemek* (арабського походження) — зглянутися, проявити милосердя
Sen rahmet eyle iy Rahîm (Зглянься ж добрий Рахім);

В поезії XIV століття нами було знайдено також використання арабо-перських запозичень з функцією уточнення для передачі найточніших відтінків слова. Для прикладу можемо навести:

1. *Bikr* (арабського походження) — найновіший
Girdi fikrûñ ol bikr evine (Твоя думка увійшла в той найновіший дім).

Таким чином, ми можемо констатувати, що згідно з нашими спостереженнями дані запозичення найчастіше виконують номінативну функцію, а також в трохи

меншій мірі функцію заміщення. З приводу заміщення можемо висловити твердження, що така функція зумовлена використанням поетами арабського слова для заміни перського і навпаки. Цьому допомагало те, що османська могла містити декілька запозичених слів з цих двох мов для позначення одного і того ж поняття.

3.3 Функційні особливості запозичень в поезії XV століття (Revânî, Münîrî, Hamdullah Hamdî, Avnî (Fatih), Dede Ömer Rûşenî)

Як ми вже змогли зрозуміти: XV століття характеризується усталенням османської мови, що відбувалося на фоні піднесення Османської імперії після завоювання Константинополя і перетворення цього міста в столицю турецької держави.

Для нашого дослідження ми скористаємося збірками віршів таких поетів цього століття, як: Ревані (1457-1524), Мюнїрі (середина XIV ст. - 1521), Хамдуллах Хамді (1449-1503), Авні (псевдонім султана Мехмеда II Завойовника) (1432-1481), Деде Омер Рушені (1417-1487).

Ми скористаємося текстами їх творів, які уклали: Зія Авшар (2017), Ерсен Ерсой (2017), Алі Емре Озйилдирим (2019), Орхан Кемаль Тавукчу (2018), Мухаммед Нур Доган (2017).

Як ми вже побачили на прикладі попередніх століть: через специфіку запозичення арабська та перська лексика в турецькій мові дуже часто виконувала номінативну функцію і XV століття не є виключенням. По причині чого зараз ми представимо приклади використання даних запозичень з цією функцією.

1. *Derûn* (перського походження) — душа
çeşm (перського походження) — око
Derd-i derûnum çeşm-i giryânım saña âşikâr olurdı (Моя стражденна душа, мої заплакані очі стануть для тебе явними);
2. *Vücûd* (арабського походження) — тіло
ejderhâ (перського походження) — дракон

- Vücûdî mahv ider ol iki başlu ejderhâ* (Знищують тіло ті два великих дракона);
3. *Resm* (арабського походження) — малюнок, картина
dem (перського походження) — момент, час
Bu resm-i sûreti ifnâ iderdi bir demde (Цей малюнок він знищив в одну мить);
4. *Behâr* (перського походження) — весна
gül (перського походження) — квітка
Behâr oldı vü güller açıldı (Наступила весна та завітнули квіти);
5. *Şerâb* (перського походження) — вино
Avnî elinde şerâb kaldı (В руці Авні залишилося вино);
6. *Sünbül* (перського походження) — гіацинт
âşik (арабського походження) — ашуг
âh (перського походження) — горе, печаль
Ol kara sünbüller âşikleriniñ âhıdur (Ті чорні гіацинти — нерадість ашугів);

В XV столітті, так само як і раніше, спостерігається активне використання арабських та перських запозичень з функцією заміщення. Таке використання синонімів спостерігається в багатьох віршах, іноді два синоніми можуть навіть використовуватися в одному дистиху для підсилення емоційності. Така функція запозичень є доволі характерною для османського поетичного стилю. Ось деякі приклади:

1. *Dil* (перського походження) — душа
Avnî dile zulm eyledü (Авні змусив страждати душу);
2. *Çerâğ* (перського походження) — свічка
şem (арабського походження) — свічка
Çerâğ şem 'a ihtiyâcum yok (Мені немає потреби в свічках);
3. *Şerh* (арабського походження) — пояснення
Beyân (арабського походження) — пояснення, роз'яснення
Kim itdi şerh ü beyân (Той, хто пояснив);
4. *Cemâl* (арабського походження) — краса, гарний
hüsn (арабського походження) — краса

Bâğ-ı cemâl hüsniñ ile pür-safâdur (Сад краси є сповненим твоєю вродою);

5. *Feryâd* (перського походження) — крик

figân (перського походження) — крик

Eger bülbül gibi feryâd ü figân itsem (Якщо я закричу як соловей...).

Окрім того, нами було знайдено декілька прикладів використання арабо-перських запозичень з естетичною функцією: для створення необхідних поетичних образів. Надаємо приклади:

1. *Derûn* (перського походження) — буквально значення “те, що всередині”, однак також використовується в значенні “душа”

Derd-i derûnum çeşm-i giryânım saña âşikâr olurdu (Моя стражденна душа, мої заплакані очі стануть для тебе явними);

2. *Hudâ* (перського походження) — Бог

İki cihânı müzeuven itdi Hudâ (Бог прикрасив два світи).

В XV столітті також зустрічається використання запозичень з експресивною функцією для кращої передачі емоцій. Нижче наведено приклади використання запозичень, що виконують цю функцію:

1. *Habîb* (арабського походження) — любий

Ey habîb-i Hak (Гей, любий Боже);

2. *Gamnâk* (арабський корінь та перський суфікс) — печальний, сумний

derdnâk (перського походження) — той, що болить

Yâr hicrinden göñül gamnâk ü cânım derdnâk (Від розлуки з коханою моя душа сумує та болить);

3. *Dil-ber* (перського походження) — кохана

Görinür çünkü Revânî çeşm-i dil-ber hâbnâk (Бо він побачив, що кохана жінка Ревані має заспані очі).

Так, можемо стверджувати, що загальна картина використання запозиченої лексики не змінилася в порівнянні з попередніми століттями: дана лексика так само найактивніше фігурує з номінативною функцією та функцією заміщення, однак,

також в поезії можна зустріти використання цих слів з естетичною та експресивною функцією.

3.4 Функційні особливості запозичень в поезії XVI століття (Vusûlî, Sehâbî, Mostarlı Hasan Ziyâ, Emrî, Bâkî, Âhî)

Дослідження арабських та перських запозичень XVI століття базуватиметься на збірках поезії, що включали в себе різнопланові за своєю тематикою вірші. Також, ще раз нагадаємо, що XVI століття для османської мови характеризується переходом до її класичного етапу існування.

Для нашого аналізу ми досліджуватимемо дивани таких поетів, як: Вюсулі (1523-1592), Сехабі (невідомо - 1564), Мостарлі Хасан Зія (невідомо-1584), Емрі (поч. XVI ст. - 1575), Бакі (1526-1600), Ахі (1476-1517).

Транслітеровані тексти даних диванів уклали: Хакан Таш (2010), Джемаль Баяк (2017), Муберра Гургендерелі (2017), Мехмет Сарач (2016), Мустафа Качалін (2019), Сабахатін Кючюк (2018).

Згідно з нашими спостереженнями, в XVI столітті, так само як і раніше, можна часто спостерігати використання запозичень з метою назви предметів та явищ. Наводимо приклади:

1. *Hecr* (арабського походження) — розставання, розлука
Hecriinle hastayam meded eyle bana meded (Я хворий від розлуки з тобою, [кохана], допоможи мені, допоможи);
2. *Rakîb* (арабського походження) — суперник, конкурент
kerre (арабського походження) — раз
Bin kerre eyler-ise rakîb eylesün hased (Навіть якщо [мій] суперник тисячу разів позаздрить — нехай!);
3. *Vasl* (арабського походження) — добитися, досягти бажаного

Vaslun ümmîdin eden çokdur velîkin yok-durur; bencileyin 'âşık u şeydâ vü rüsvâ nâ-ümmîd (Є безліч тих, хто хотів би добитися твого серця, але жоден з них не є таким же закоханим і безтямним, спустошеним та розпачливим яким є я);

4. *Dil-rubâ* (перського походження) — кохана

bahr (арабського походження) — море

ber (перського походження) — земля, суша

âb (перського походження) — вода

nân (перського походження) — хліб

eşk (перського походження) — слізи

Bir dil-rubâ ister gezer 'aynına gelmez bahr ü ber; eşkiyle dağ-ı gam yeter ne âb arar ne nân arar (Він не бачить сушу та море, все ходить шукаючи свою любов, не хоче ні їсти/ані хліба, ні пити/ані води, бо ситий своїми слізьми);

5. *Mescid* (арабського походження) — мечеть

kûşe (перського походження) — кут

mîhrâb (арабського походження) — міхраб

Der-i mescid ne bâbuş kûşe-i mîhrâbı n'eylersin (Чому ти стоїш перед дверима мечеті? Що ти хочеш від міхраба?).

Окрім номінативної функції, нами також було помічено використання арабо-перських запозичень з метою викликати необхідні емоції та отримати закладені автором асоціації, тобто з естетичною функцією. Надаємо приклади:

1. *Hasta* (перського походження) — хворий

Künc-i belâda hastayam el-ân gel yetiş; ey cân tabîbi kıl bana dermân gel yetiş (Гей, лікарю душі! Тепер я хворий перед обличчям біди, будь мені ліками, прийди, рятуй!);

2. *Sabâ* (арабського походження) — приємний ранковий вітер (використовується в якості звертання)

Yeltenürsin bûy-ı zülfî-y-çün egerçi ey sabâ; ol hevâ ile yelenler kaldı ammâ nâ-ümmîd (Гей, вранішній вітре, хоч ти і бажаєш відчутти запах волосся своєї коханої, знай, що всі, хто прагне цього, приречені на невдачу);

3. *Dil* (перського походження) — душа, серце
dermân (перського походження) — ліки
Bir dil-bere şeydâ-y-iken dil bir dahı cânân arar; bu derde düş kimseyi ben görmediüm dermân arar (Серце, покохавши одного разу, знову бажатиме кохання, я ще не бачив нікого, хто шукав би ліки від цієї напасті);
4. *Kâmurân* (перського походження) — щасливий
hüsn-i hulki (арабського походження) — гарної вдачі
nâzûk-miyân (перського походження) — стрункий
âlî-şân (арабського походження) — славний
Bir pâdişâh-ı kâmurân bir hüsn-i hulki çok cüvân; bir dil-ber-i nâzûk-miyân bir şâh-ı 'âlî-şân arar (Шукає щасливого падишаха, молодика гарної вдачі, струнку красуню та славного шаха);
5. *Gonca-dehân* (перського походження) — дівчина, що має вуста з бутон троянд
Seni gâyet-de ey gonca-dehânım bî-bedel derler; velîkin hem-nişînün hârveş bir nâ-mahal derler (Гей, моя пані з солодкими малими вустами, кажуть, що ти є вершиною краси, але завела роман з тереном, який тобі не рівня).

Також, в поезії XVI століття ми знайшли приклади використання синонімів з експресивною функцією. Демонструємо нижче:

1. *Kâfer* (арабського походження) — невірний, кафір
Hey müsülmânlar ne müşkildür bu kâfer ayrılık (Гей, мусульмани, до чого ж нестерпна ця кафірська розлука!);
2. *Nâ-mihribân* (перського походження) — безжальний
Olup bir hâzık-ı nâ-mihribânun hastası; geceler subha dek derd-ile bîdâr olmasun kimse (Хай жоден, будучи пацієнтом безжального лікаря, не сумує з ночі до ранку);
3. *Âlî-cenâb* (арабського походження) — почесний, шанований
Vusûlî bir şeh-i 'âlî-cenâba bende olmuşsun (Вюсулі, ти став рабом шанованого шаха).

Серед прикладів використання арабо-перських запозичень з апелятивною функцією, нами було знайдено таке:

1. *Vefâ eylemek* (арабського походження) — бути вірним, ставати вірним
Yeri düşerse vefâ eyle Vusûlî bendene (Якщо тобі буде зручно, то будь вірна своєму рабу Вюсулі);
2. *Helâk eylemek* (арабського походження) — знищувати
Ya vasl ile sevindür yâ firâk-ıla helâk eyle (Або потіш зустрічню, або знищи розлукою);
3. *Nazar eyle* (арабського походження) — дивитися, побачити
Nazar eyle efendim hoşca yerdür (Подивись, ефенді, яке ж гарне місце!)

На цьому ми закінчимо наше дослідження функції арабо-перських запозичень в поезії XVI століття та висловимо думку, що загальна картина використання даних слів не змінилася.

3.5 Функційні особливості запозичень в поезії XVII століття (Nev'î-Zâde Atâyî, Vahyî, Fevzî, Beyânî, Bahtî Sultan I. Ahmed)

При дослідженні арабо-перських запозичень XVII століття, ми зосередимося на представлені тих функцій, які були зазначені нами на початку даного розділу, оскільки саме вони продовжують найактивніше фігурувати в османській поезії цього сторіччя.

Для нашого дослідження ми скористаємося збілками віршів таких поетів, як: Невізаде Атаї (1583-1635), Вах'ї (1660-1718), Февзі (поч. XVII ст. - 1673), Беяні (1602-1664), султан Ахмед I (1590-1617).

Ми скористаємося текстами творів вищезазначених поетів, які уклали: Саадет Каракосе (2017), Хакан Таш (2017), Юнус Каплан (2019), Фатіх Башпинар (2018), Іса Каяальп (2019).

Розпочнемо ми з демонстрації номінативної функції арабо-перських запозичень, змін у використанні якої нами не було помічено. Наводимо приклади:

1. *Şehr* (арабського походження) — місто
Edirne şehri gibi gerçi şehr-i bî-bedel olmaz (Воістину [у світі] немає міста, яке зрівнялося б з Едірне);
2. *Bâğ* (перського походження) — сад
bağçe (перського походження) — невеликий сад
Üsküdâr'uiñ bâğ u bağçesini seyrân eylediük (Ми прогулялися до садів Ускюдару);
3. *Derd* (перського походження) — горе, смуток, сум
aşk (арабського походження) — любов, кохання
Bir göñül yokdur ki derd-i 'aşka tu 'tâd olmaya (Немає серця, яке б [так само] звикло до суму, що приносить кохання);
4. *Yâr* (перського походження) — друг, кохана
bî-vefâ (арабського походження) — невірний
Çünkü yârüm bî-vefâdur ey göñül sabr eyle (Оскільки моя кохана невірна [мені], то потерпи, моя душе);
5. *Hânkâh* (арабського походження) — текке
aşk (арабського походження) — любов
âbdâl (арабського походження) — дервіш
Hânkâh-ı aşkuñuiñ âbdâlyuz (Ми дервіші твого текке любови).

В XVII столітті використання арабо-перських запозичень з естетичною функцією продовжує зустрічатися в поетичних зразках так само часто як і раніше. Наводимо приклади:

1. *Müzeuüen* (арабського походження) — прикрашений
Makdemüñ viridi 'âleme zînet; merhabâ ey müzeuüen-i devrân (Твоя поява оздобила світ; вітаю, уквітчана/прикрашена епохо!);
2. *Bîkarâr* (перський префікс, арабський корінь) — нерішучий
bîtâb (перський префікс, арабський корінь) — безсильний, немічний
Dil 'aşk ile bîkarâr u bîtâb oldı (Через любов [моє] серце стало нерішучим та немічним);

3. *Zâr* (перського походження) — жалюгідний, плаксивий
nâtüvân (перського походження) — безсилий, слабкий
Hecr ile dil oldı zâr u nâtüvân (Через розлуку [моя] душа стала плаксивою та слабкою);
4. *Dîvâne* (перського походження) — божевільний
Senüñ 'aşkuñ beni dîvâne itdi (Твоє кохання зробило мене божевільним).

В поезії, яку ми розглядаємо у цьому підрозділі, також іноді можна зустріти використання запозичень з експресивною функцією, що допомагає у вираженні потрібних емоцій. Надаємо приклади:

1. *Melek-rû* (арабського та перського походження) — той, що має янгольське обличчя
Sen perîyseñ ey melek-rû biz de merdüim-zâdeyüz (Ти пері, ай, моя милолиця, а ми ж є просто народжені людьми);
2. *Seng-dil* (перського походження) — безжалісний
bîrahm (перський префікс, арабський корінь) — нещадний
gaddâr (перського походження) — жорстокий
âfet (арабського походження) — згубний
Seng-dil bîrahm u gaddâr âfet-i devrândur (Безжалісна, нещадна, жорстока та згубна епоха).

В поезії XVII століття нами не було знайдено змін у частоті використання арабських та перських запозичень з функцією заміщення. Надаємо приклади:

1. *Sâhir* (арабського походження) — чарівний
câdû (перського походження) — чарівний, магічний
sihir-sâz (арабського та перського походження) — чарівний
Yek nazarda beni ey sâhir-i mülk-i hûbî; câdû-yı çeşm-i sihir-sâz-ıla meshûr etdüñ
(Гей, магічна вродо, твої чаруючі очі заворожили мене з першого погляду);
2. *Dil* (перського походження) — душа, серце
rûh (арабського походження) — душа

cân (перського походження) — душа

Müjde ey pejmürde-dil geldi Mesîh-i rûh-bahş; şâd ol ey dil-haste cân irdi tabîb-i mihr-bân (Гарні новини, ай, втомлена душе! Явився всепрощаючий Месія; радій же, ай, зажурене серце! [Цей] добрий лікар зцілює души).

Окрім того, в поезії XVII століття нами було знайдено приклад того, що запозичення в турецькому мовленні використовувалися з фатичною функцією. Дане спостереження більше стосується функції арабо-перських запозичень в турецькій мові загалом, але, на нашу думку, відображення в поезії дає також змогу зрозуміти функцію слів в загальномовному контексті. Фатичну функцію виконують вітання, прощання та інші слова ввічливості. Надаємо приклад:

1. *Merhabâ* (арабського походження) — вітаю

Merhabâ merhabâ meh-i ramazân; Merhabâ halka rahmet-i rahmân (Вітаю, вітаю, місяце Рамадане; Вітаю, милостивий до народу Рахмане).

На жаль ми не можемо стверджувати коли саме дане вітання прийшло в турецьку мову. Єдине, відмітимо, що це запозичення ми виявили лише у нашій поетичній вибірці XVII століття. Можемо зробити припущення, що воно вкорінилося в мові під час формування класичної османської мови.

На цьому ми закінчимо демонстрацію функцій арабо-перських запозичень в поезії XVII століття та перейдемо до поезії XVIII сторіччя.

3.6 Функційні особливості запозичень в поезії XVIII століття (Erzurumlu Zihnî, Haşmet, Nedîm, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, Edirneli Kâmî, İbrahim Tırsî, Diyarbakırlı Lebîb)

В цьому підрозділі ми надамо приклади основних функцій арабо-перських запозичень в поезії XVIII століття, беручи за матеріал дослідження збірки віршів таких поетів, як: Ерзурумлу Зіхні (початок XVIII ст. - кінець XVIII ст.), Недім (1681-1730), Хашмет (перша пол. XVIII ст. - 1768), Ібрагім Тирсі (невідомо-1766),

Діярбакирли Хамі Ахмед (1679-1747), Едірнелі Камі (1649-1724), Діярбакирли Лебіб (1695-1768).

Збірки творчості вищезазначених поетів уклали: Кадрі Хюсню Їлмаз (2017), Гюльгюн Ерішен Язиджі (2017), Кадріє Їлмаз (2017), Орхан Куртоглу (2017), Мухсін Маджіт (2017, 2018), Мехмет Арслан та Хакки Аксожак (2018).

Номінативна функція арабо-перських запозичень продовжує найактивніше зустрічатися при використанні даної лексики. Надаємо приклади:

1. *Çerâğ* (перського походження) — свічка
bezmi (перського походження) — бенкет
tâvûs (арабського походження) — павич
tab´ (арабського походження) — характер, норов
revgan (перського походження) — спокій, комфорт, спокійний
Reng reng etdi çerâğındaki pertev bezmi; mağz-ı tâvûsdan almış gibi tab´ım revgan (Світло осяяло яскравий бенкет при свічках, мій сумирний норов, ніби дістався мені від павича);
2. *Hidîv* (перського походження) — загалом: “візир”, але в ХІХ столітті почало означати посаду намісника султана в Єгипті
lutf (арабського походження) — милість, доброта, прихильність
hurrem (перського походження) — радісний
Noş geldin eyâ hidîv-i ekrem; lutfunla gönüller oldu hurrem (Ласкаво просимо, гей, найвеликодушніший візире! Своєю милістю ти зробив наші дні радісними);
3. *Kudsiyân* (арабський корінь, перське закінчення) — янголи
imdâd (арабського походження) — допомога
vakt (арабського походження) — час
Ey kudsiyân amân bana imdâd vaktidir (О горе, гей, янголи! Прийшов час мені допомогти);
4. *Ihsân* (арабського походження) — доброта, доброзичливість
şâh-ı cihân (перського походження) — повелитель світу

âfâk (арабського походження) — світ

Lutf u ihsân ile ol şâh-ı cihân; eyledi âfâkı cümle şâdmân (Повелитель світу [своєю] милістю та добротою, зробив світ щасливим в повній мірі);

5. *Cin* (арабського походження) — джин

insân (арабського походження) — людина

hayvân (арабського походження) — тварина

Ne cin ü ne insân ü ne hayvâna bekâ var (Ні джини, ні люди, ні тварини не є вічними).

Зараз ми надамо приклади використання запозичень з експресивною функцією, яка в нашій вибірці поезії XVIII зустрічається доволі часто:

1. *Âlî-câh* (арабського та перського походження) — високопоставлений

Seyr edüp pâdişâh-ı âlî-câh; eylediler esâsını inşâ (Поглянув високопоставлений падишах, що вони побудували фундамент);

2. *Ekrem* (арабського походження) — найвеликодушніший

Noş geldin eyâ hidîv-i ekrem (Ласкаво просимо, найвеликодушніший візире!);

3. *Âlî-tebâr* (арабського походження) — знатний

Âlemi kıldı tefahhus ol şeh-i âlî-tebâr (Дослідив світ той знатний шах);

4. *Ra 'nâ* (арабського походження) — гарний

Saltanat bâğında oldu bir gül-i ra 'nâ iuân (В султанському саду розпустилася одна квітка красива);

Естетична функція арабських та перських запозичень в XVIII столітті спостерігається так само часто як і раніше, наводимо приклади:

1. *Hasta* (перського походження) — хворий

Hasta-yı hecrim ben efgân-ı hazînim tâzedir (Я знову занедужав від розлуки, вкотре волаю від смутку);

2. *Mecrûh* (арабського походження) — рана, поранений

Dil-i mecrûhunun kanın içenler şâd-kâm olsun (Хай тріумфують ті, хто п'є кров мого пораненого серця);

3. *Cennet* (арабського походження) — рай
Bu bir mesîresi çok dil-nişîn gülşendir; dürüst cenneti budur yalancı dünyânîñ
 (Це місце — дуже приємний трояндовий сад, це ідеальний рай брехливого світу);
4. *Pâk* (перського походження) — чистий
güher (перського походження) — діамант, кришталь
gülşen (перського походження) — сад
ukbâ (арабського походження) — потойбічний світ
Eyledi bir pâk güher gülşen-i 'ukbâya sefer (Він відправився до чистих кришталевих садів потойбіччя).

Функція заміщення у запозичень в XVIII столітті також активно простежуються, приклади чого ми наведемо нижче:

1. *Seyr etmek* (арабського походження) — дивитися, спостерігати
Bak ol zemîn-i hûb u dil-cûy u müşk-bûya; seyr et o sakf-ı pâki pür-nakş u pür-nigârı (Подивись на це гарне місце, закоханих та [відчуй] мускусний аромат; поглянь на цю чисту стелю, орнаменти та візерунки);
2. *Pâsbân* (перського походження) — вартовий
perdedârân (перського походження) — стражник, вартовий
Pâsbân-ı sarâyı mecd ü şeref; perdedârân-ı kasrı izz ü ulâ (Палацовий стражник поважний та честолобний; замкова варта потужна та славна);
3. *Cennet* (арабського походження) — рай
bihîşt (перського походження) — рай
Bu ne vâdî-i cennet-âsâdur; bu ne dil-keş bihîşt-i ra'nâdur (Що це за райська долина? Що за чарівний рай краси?).

Закінчуючи демонстрацію функцій арабо-перських запозичень в поезії XVIII століття, можемо констатувати, що вони, як і їх розповсюдження, абсолютно не зазнали змін в порівнянні з попередніми століттями, що ми досліджували раніше.

3.7 Функційні особливості запозичень в поезії XIX століття (Enderunlu Hasan Yâver, Mehmed Sıdkî, Selanikli Meşhurî Ahmed Efendi, Eğribozlu Numân Mâhir, Leylâ Hanım, Şeref Hanım)

В даному підрозділі ми перейдемо до демонстрації того, що основні функції перських та арабських запозичень, що були зазначені нами на початку розділу, все ще зберігають своє широке використання в XIX столітті — останньому, поезію якого ми розглядаємо в нашому дослідженні.

Для цього ми скористаємося віршами таких турецьких поетів, як: Ендерунлу Хасан Явер (1765 - перша пол. XIX ст.), Мехмед Сидкі (друга пол. XVIII ст. - перша пол. XIX ст.), Селаніклі Мешхурі Ахмед Ефенді (1784-1857), Еґрібозлу Нуман Махір (кінець XVIII ст. - 1843), Лейла Ханім (кінець XVIII ст. - 1848), Шереф Ханім (1809-1861).

Збірки поетів вищезазначених авторів, що ми використовуємо в нашому дослідженні, уклали: Каплан Устюнер (2017), Абдуллах Ерен (2017), Яшар Айдемір-Халіл Челтік (2017), Мехмет Арслан (2018), Озлем Батґи (2017).

Хочемо відзначити, що всі поети, яких ми будемо розглядати в цьому дослідженні, писали свої вірші високою турецькою мовою XIX століття, яка все ще зберігала сильний арабо-перський вплив на себе. Але, в той же час, у XIX столітті, переважно в його другій половині, віршуванням також займалися автори, які послуговувалися більш народною турецькою мовою з меншою кількістю запозичень, наприклад, Намик Кемаль та Ібрагім Шинасі. Функції запозичень в творчості таких поетів нами не було взято до розгляду.

Безпосередній аналіз функційних особливостей арабо-перських запозичень ми розпочнемо з номінативної функції. За нашими спостереженнями, в XIX столітті вона все ще зберігає найбільше розповсюдження в поетичних зразках цього періоду. Наводимо приклади:

1. *Dil-ber* (перського походження) — коханий
tannâz (арабського походження) — той, що розважається/веселиться

gammâz [eylemek] (арабського походження) — внести смуту, заінтригувати, підбурювати

Âh kim n'eyledi ol dil-ber-i tannâz bana; çeşm-i mahmûrı güzel gamzesi gammâz bana (Ах! Що зі мною зробила та безжурна кохана! Її п'янки очі та гарні ямочки на щоках заінтригували мене);

2. *Câygâh* (перського походження) — місце

kûh (перського походження) — гора

beyâbân (перського походження) — пустеля

Câygâhum Kaysveş kûh u beyâbân oldu âh; n'eyledi gördün mi ey Leylâveşüm sevdâ bana (Ах! Я як Кейс — моїм притулком стали гори та пустелі. Гей, моя Лейло! Ти бачиш, що зі мною зробило кохання?);

3. *Dakîka* (арабського походження) — хвилина

Her dakîka seni görsem de firâk el virse; yine bin yılca gelür hâsılı mâ-beyni bana (Якщо навіть у випадку, коли я зможу бачити тебе кожної хвилини, наступить коротка мить розлуки, то цей момент триватиме для мене цілу тисячу років!);

4. *Meded* (арабського походження) — допомога

ilâhî (арабського походження) — Аллах

'âcizân (арабського походження) — безсилі

gedâ-yı müstmend (перського походження) — жебрак

bî-kesân (перський префікс та закінчення) — сироти

Meded senden İlâhî 'âcizâna; gedâ-yı müstmend ü bî-kesâna (Від тебе Аллах походить допомога безсилим, жебракам та сиротам);

5. *Şâh* (перського походження) — шах

rüsül (арабського походження) — посланник (в османській мові вживається тільки до пророків)

cümle (арабського походження) — повністю

kelâm (арабського походження) — слово

hak (арабського походження) — правдивий

Senün ey şâh-ı rüsül cümle kelâmun hakdur (Гей, шаху посланників, всі твої слова є істинні).

Оскільки поезія, як жанр не може обійтися без побудови художніх образів, то арабо-перські запозичення в XIX столітті так само як і раніше продовжують використовуватися з естетичною функцією. Надаємо приклади:

1. *Dâgdâg-ı ‘aşk* (перського та арабського походження) — рани кохання
Dâgdâg-ı ‘aşk ile bu sîne gülşendür bana; hâr-hâr-ı gamla dil pür-sûz-ı külhendür bana (Ці груди виглядають як трояндовий сад із ранами кохання; серце нагадує піч, що запалала скорботою);
2. *Câm-ı leb-i la’l* (перського та арабського походження) — келих червоних вуст
Ben neş’e-yâb-ı câm-ı leb-i la’lün olalı; mey-hânelerde zevk devâm olmadı bana (Відтоді, як я маю змогу відпити келих твоїх червоних вуст, я більше не отримую насолоди від перебування в жодній мейхані);
3. *Âteş-i sûzân-ı firâk* (перського та арабського походження) — пекучий вогонь розлуки
Cânumı yakdı benüm âteş-i sûzân-ı firâk; ne ‘aceb sönmez olur sûziş-i hicrân firâk (Пекучий вогонь розлуки спалив мою душу! Яке ж то диво, що це полум’я не вщухає!);
4. *Âteş-i dil* (перського походження) — полум’яне серце, палаюче серце
Âteş-i ehl-i nifâk ile yanar âteş-i dil; çeşm-i giryânım ile kangısını söndüreyüm (Серце горить у вогні полум’я незгоди; невже я мушу загасити його слізьми з моїх очей?);
5. *Dil-i zâr* (перського походження) — серце, що плаче
Sana cân u dil-i zârum fidâdur yâ Resûlallâh (Нехай моє плачуче серце буде принесене тобі в жертву, о, посланнику Аллаха!).

Частота застосування запозичень з функцією заміщення залишається такою ж, як і раніше. Наводимо приклади використання арабських та перських слів з цією метою:

1. *Rab* (арабського походження) — Аллах
Yâ Rab dil-i mahzûnumı mesrûr eyle (Гей, Боже, порадує мою зажурливу душу!);
2. *Cânâ* (перського походження) — душа (в якості звертання до коханої)
Berg-i gülden câme-hâbum olsa cânâ hâr olup; mûy-ı ser-tâ-pây-ı cismüm nevki-sûzendür bana (Гей, [моя] душе, навіть якщо пелюстки троянд стали б моїм ліжком, то вони були б шипами, що болюче впиваються в моє тіло);
3. *Sehhâre* (арабського походження) — чаруючий
füsûn (перського походження) — чаруючий, магічний
Helâk itdi beni sehhâre çeşmün; füsûn-ı gamzen ile mekr ü âlün (Мене зруйнували твої чаруючі очі, заворожуючий важкий погляд та кокетство).

В турецькій поезії XIX століття нами не було помічено змін у частоті використання арабо-перських запозичень з експресивною функцією: її так само часто можна зустріти у тексті. Наводимо приклади:

1. *Gül* (перського походження) — троянда (в якості звертання: “та, що має гарне, як троянда, обличчя”)
Berg-i gülden olsa câmem hâr-ı firkatdür bana; bâg-ı cennet sensüz ey gül nâr-ı hasretdür bana (Гей, [моя] трояндо, рай без тебе — це геєна смутку для мене; і навіть якщо мій одяг буде зшитий з пелюсток ружі, вони годитимуться шипами розлуки для мене);
2. *Gül-ruhsâr* (перського походження) — буквально: “трояндовощока”
O gül-ruhsârı gördükde gönüller çâk çâk olmuş; kemâl-i hayretinden kendüsinden bâgbân geçmiş (Коли вони побачили ту панну з рум’яними щоками, їх серця розбилися на шматки; від захвату втратив голову навіть садівник);
3. *Âhû* (перського походження) — очі як у газелі (великі та виразні)
‘Arz ider mihr ü mehi ruhları nûreyni bana; iki âhû görünür sihr ile ‘ayneyni bana (Її щоки ясні як сонце та місяць; її ж погляд здається чарівними очима газелі).

Завершуючи аналіз функційних особливостей арабських та перських запозичень в турецькій поезії, можемо стверджувати, що нами було в повній мірі

представлено використання основних на нашу думку функцій запозиченої лексики в період з XIII по XIX століття.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

У третьому розділі нашого дослідження ми сконцентрувалися на аналізі функційних особливостей арабських та перських запозичень в турецькій мові XIII-XIX століття на основі поезії цього періоду. На самому початку даного розділу ми зазначили, що основними функціями таких запозичень, використання яких можна прослідкувати протягом всього часу існування османської мови, є: номінативна, експресивна, естетична, заміщення та в певних випадках апелятивна. Також нами було знайдено приклади застосування запозиченої лексики з фатичною та уточнювальною функцією.

Ми цілком впевнені, що лексика арабського та перського походження в турецькій поезії використовувалася й з іншими менш примітними функціями, але наше дослідження мало на меті підтвердити те, що дані запозичення увійшли до усталеного лексикону османської мови та використовувалися з найбільш розповсюдженими функціями, роль яких дуже часто відіграє саме лексика власного походження.

Згідно з нашими спостереженнями, ми можемо підсумувати, що арабо-перські запозичення в поезії (можемо висунути припущення, що і в побутовому мовленні також) найчастіше застосовувалися з номінативною функцією, тобто просто називали певні речі та поняття. Також, не рідко мало місце застосування запозичень з функцією заміщення, що, як ми вже відзначали, в багатьох випадках пов'язане з наявністю декількох абсолютних синонімів одного поняття: одне з яких прийшло з арабської мови, інше ж з перської.

Через специфіку матеріалу, на основі якого ми проводили наш аналіз, ми дуже часто зустрічали використання запозичень з естетичною функцією. В багатьох випадках це також пов'язано з тим, що певні слова іноземного походження могли виражати такі поняття, яких не було в турецькій мові.

Стверджуватимемо, що розповсюдженість експресивної функції запозичень також залишалася великою протягом всього періоду існування османської мови. Багато цих слів виражали цілком звичайні поняття, як наприклад: *gaddâr*

(жорстокий), *nâ-mihribân* (безжальний), *âlî-cenâb* (шанований); в той час як деякі запозичення виражали достатньо складні поняття, яких не було в турецькому лексичному запасі, наприклад: *melek-rû* (та, що має янгольське обличчя), *gül-ruhsâr* (та, що має трояндові щоки), *âhû* (з очима як у газелі).

Окрім того, ми представили декілька прикладів виконання запозиченнями апелятивної функції, використання якої в поезії ми обґрунтували тим, що багато віршів були в певній мірі звертанням до конкретної особи, через що і наказові звороти в цих поетичних зразках можна вважати закликком до людини — таким собі діалогом без участі другої сторони.

Також, нами було продемонстровано декілька прикладів арабо-перських запозичень з конативною функцією та функцією уточнення, на яких ми сильно не зосереджувалися.

Таким чином, можемо стверджувати, що нами було досягнуто всіх цілей нашого функційного аналізу арабських та перських запозичень в турецькій мові на основі турецької поезії XIII-XIX століття.

ВИСНОВКИ

Наша наукова робота була присвячена лексико-семантичним та функційним особливостям арабських та перських запозичень в турецькій мові на основі турецької поезії XIII-XIX століть. У зв'язку з чим ми окреслили декілька питань, які мали бути досліджені в ході нашої роботи. Ними виступають: визначення особливостей запозичення іншомовної лексики турецькою мовою в період з XIII по XIX століття; лексико-семантичний аналіз арабо-перських запозичень на наявність синонімії, антонімії та омонімії, з додатковим визначенням тематичних груп даного виду лексики; визначення функційних особливостей арабо-перських запозичень в турецькій поезії.

Досліджуючи вищезазначені питання, ми дійшли таких висновків, як:

1. На нашу думку, активному запозиченню арабо-перської лексики носіями турецької мови сприяли: сильний культурний вплив даних двох мов в Близькосхідному регіоні; потреба в найменуванні нових явищ та понять; позитивне сприйняття арабської (через її значення для ісламу) та перської (у зв'язку з її високим культурним статусом); явище інтерференції, яке виникає в певних обставинах при знанні іноземної мови на рівні носія. Всі ці причини призвели до того, що мова Османської імперії стала міцним сплавом тюркської, арабської та перської, в якому запозичені слова склали понад 90%.

Беручи за основу поділ османської мови на такі етапи, як: староосманський, середньоосманський та новоосманський періоди, ми можемо стверджувати, що в контексті запозичень другий та третій етапи даної мови не відрізняються між собою: їх кількість та використання є приблизно однаковими (дане твердження ми обґрунтовуємо нашим особистим дослідженням поетичних зразків даних періодів). Єдине, староосманський період, в особливості XIII та частково XIV століття характеризуються відносно меншою кількістю та нечастим використанням запозиченої лексики.

Елементами, які османська мова запозичила конкретно з арабської, можна вважати: невластиву для тюркської категорію роду, яка тим не менш проявляється

виключно в деяких словосполученнях; лексику, яка прийшла до турецької після асиміляції перською мовою.

Перським впливом можна вважати: запозичення великої кількості слів; привласнення багатьох граматичних елементів (префіксів, суфіксів, закінчень), основним серед яких є ізафет, головною функцією якого є створення словосполучень.

Таким чином, в першому розділі ми змогли визначити, що арабо-перський вплив на турецьку мову, який став особливо інтенсивним приблизно з XV століття, був достатньо сильним, щоб докорінно змінити мову, в особливості її лексичний склад: абсолютна більшість слів якого стала запозиченнями, що підмінили собою лексику власного походження.

Також, доповнюючи причини запозичення османськими мовцями перських та арабських слів, хочемо зазначити, що явище двомовності та більшої престижності конкретної мови, на нашу думку, відіграло не останню роль у цьому процесі. Можемо порівняти це з явищем двомовності в Україні, коли за агресивного насадження російської мови протягом багатьох століть, ми можемо в наш час спостерігати несвідоме проникнення слів російського походження в українську при усному мовленні.

2. Переходячи до другого питання, що постало перед нами в ході виконання нашого дослідження, ми можемо стверджувати, що аналізуючи арабо-перські запозичення з лексико-семантичної точки зору, ми змогли визначити, що османська мова не запозичувала якусь конкретну специфічну лексику. Привласнення слів відбувалося без якихось чітких особливостей. Грубо кажучи: мовці просто запозичували все підряд, причиною чому було позитивне ставлення до вищезазначених двох мов та досконале володіння ними. В поезії ж, на нашу думку, основним мотивом використання запозиченої лексики було бажання підігнати турецьке віршування під перський стандарт, що стає в рази легше при використанні тих же перських слів.

Також, ми визначили, що османська мова містила велику кількість запозичених синонімічних рядів, що в поезії використовувалися для уникнення повторень. Ці

синоніми в багатьох випадках були абсолютними, де одне слово запозичене з арабської, інше ж з перської.

Окрім того, на основі результатів одержаних в другому розділі, можемо припустити, що запозичена лексика витісняла собою питомо тюркські слова, в тому числі базові, такі як: числівники; слова для позначення частин тіла; слова, що позначають основні природні поняття та явища тощо.

3. Говорячи про функційні особливості арабо-перських запозичень, ми можемо сказати, що на початку третього розділу ми окреслили основні, на нашу думку, функції запозиченої лексики (номінативна, експресивна, естетична, апелятивна та заміщення). Надалі ми продемонстрували, що використання арабо-перських запозичень з даними функціями можна прослідкувати від початку існування османської мови і майже до її кінця. Окрім того, нами було наведено приклади ще декількох функцій: конативної та уточнювальної.

Ми стверджуватимемо, що у зв'язку з тим, що запозичена лексика витісняла собою слова тюркського походження, її дуже часто можна помітити у використанні з номінативною функцією. Також, через особливості матеріалу, на основі якого відбувався наш аналіз, ми дуже часто зустрічали естетичну функцію арабо-перської лексики, яка в деяких моментах, у зв'язку зі специфікою свого значення, могла передати необхідні образи та емоції краще за тюркську лексику.

Загально підсумовуючи, хочемо сказати, що основною ідеєю, яку ми просували по мірі нашого дослідження, було те, що в певний момент часу слова арабського та перського походження в османській мові стали занадто базовими. Через що, спроби виділення їх в якісь специфічні групи, або ж спроби знайти якісь особливі сфери їх застосування в багатьох моментах є доволі марними. Як вже було сказано в нашій роботі: османська мова є триєдиною сутністю турецької, перської та арабської мов, які дуже міцно переплелися між собою. Незважаючи на активні тенденції мовного пуризму в сучасній Туреччині, османська мова є доволі унікальним явищем, коли три мови з абсолютно різних сімей змогли стати одним цілим.

ÖZET

Bilimsel çalışmamız XIII-XIX. yüzyıl Türk şiirindeki Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin sözlüksel-anlamsal ve görevsel özelliklerinin incelenmesine ayrılmıştır. Bu nedenle yukarıda belirtilen dönemin şiirlerini inceleyerek Arapça ve Farsçadan alıntılarını arayıp bunları niteledik.

Birinci teorik bölümde Osmanlıca konuşanların yabancı kelimeleri almasının özelliklerini belirledik. Arapça ve Farsçadan kelime almasının temel sebebinin, din ve yüksek kültür dili olmaları nedeniyle Osmanlıca konuşanların bu iki dile yönelik çok olumlu bir tutum olduğunu anladık. Bu dillerin iyi bilinmesi de bazı kelimelerin Türkçenin söz varlığına girmesine neden olmuştur.

Türkçeyi en çok etkileyen dil Farsçadır. Hatta Arapça kelimelerin büyük bir kısmının Osmanlıcaya Farsça yoluyla geldiğini tespit ettik. Ayrıca Fars dilinden birçok gramer unsuru alınmıştır. Bunlardan en önemlisi hemen hemen her cümlede görülebilen izafettir.

XIII-XIX. yüzyıl Türk şiirini doğrudan incelediğimiz ikinci bölüm, Arapça ve Farsça alıntılarının sözlüksel-anlamsal analizine ayrılmıştır. Eşanlamlılık, karşıtanlamlılık, eşsesliliği araştırdık ve alıntılarını tematik gruplara ayırdık. Osmanlıcada şairlerin eserlerinde sıklıkla kullandıkları çok sayıda eşanlamlı kelimenin bulunduğunu gördük. Ayrıca bu bölümde konuşmacıların özgül yabancı kelimeleri almadıklarını da tespit ettik.

Üçüncü bölüm, XIII-XIX. yüzyıl Türk şiirindeki Arapça ve Farsça söz varlığının görevsel özelliklerinin incelenmesine ayrılmıştır. Bilimsel çalışmamızın konusunda belirtilen yüzyıllar boyunca bulunabilen alıntılarının birkaç temel görevini göstermeye odaklanmaya karar verdik. Bu görevler şunlardı: adlandırıcı, ifade edici, ikame edici ve estetik.

Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeler Türkçe kelimelerin yerini alması nedeniyle çoğunlukla adlandırıcı göreviyle kullanıldığı sonucuna vardık. Ayrıca araştırmamızın malzemesinin şiir olması nedeniyle, alıntılarının estetik görevle kullanıldığını sıklıkla gördük.

Özetle söyleyebiliriz ki, araştırmamız sonucunda Arapça ve Farsça alıntılarının Osmanlı dilinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği sonucuna vardık. Bu sözlerin alınmasının özgüllüğü veya onların belirli bir kullanım alanını belirlemek çoğu zaman imkansızdır.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Волков, А. І. (2001). *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври.
- Воронич, Г. В. (2005). Варваризми. У І. М. Дзюба, А. І. Жуковський & М. Г. Железняк (Ред.), *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Єрмоленко, С. Я. (2004). Пуризм. У С. Я. Єрмоленко (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія.
- Іналджик, Г. (1998). *Османська імперія: Класична доба 1300-1600*. Київ: Критика.
- Ковалів, Ю. І. (Ред.). (2007). *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1). Київ: ВЦ "Академія".
- Кочерган, М. П. (2001). *Вступ до мовознавства*. Київ: ВЦ "Академія".
- Сорокін, С. В., & Ксьондзик, Н. М. (2016). *Історія турецької мови: Курс лекцій*. Київ: Вид. центр КНЛУ.
- Ткаченко, О. Б. (2010). Запозичення. У І. М. Дзюба, А. І. Жуковський & М. Г. Железняк (Ред.), *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Akkuş, M. (2018). *Nefî divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Alparslan, A. (1987). *Ahmet Paşa dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arjomand, S. A. (2016). Unity of the persianate world under turko-mongolian domination and divergent development of imperial autocracies in the sixteenth century. *Journal of Persianate Studies*, 9(1).
- Arslan, M. (2018a). *Leylâ Hanım dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, M. (2018b). *Mihri Hâtun dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, M. (2018c). *Şeref Hanım dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Avşar, Z. (2017). *Revânî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydemir, Y., & Çeltik, H. (2017). *Meşhurî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Başpınar, F. (2018). *Beyânî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Batğı, Ö. (2017). *Eğribozlu Numân Mâhir dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayınları.

Bayak, C. (2017). *Sehâbî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bayram, Y. (2018). *Adlî dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Belli, H. (2022). *Sabrî (Seyyid Mehmed Emin) dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Biltekin, H. (2018). *Şeyhî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bloomfield, L. (1984). *Language*. Chicago: The University of Chicago Press.

Buğday, K. (2009). *The Routledge introduction to literary ottoman*. London/New York: Routledge.

Cleveland, W., & Bunton, M. (2009). *A history of the modern Middle East*. Boulder: Westview Press.

Comrie, B., & Corbett, G. (1993). *The slavonic languages*. London: Routledge.

Derminci, Ö. (2007). *Ukraynaca Türkçe - Türkçe Ukraynaca sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

de Saussure, F. (1959). *A course in general linguistics*. New York: McGraw-Hill.

Doğan, M. N. (2017). *Avnî (Fatih) dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Elçin, Ş. (1967). *Gevherî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Encyclopedia Britannica. (2024). Turkish language. Взято з

<https://www.britannica.com/topic/Turkish-language>

Eren, A. (2017). *Mehmed Sıdkî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Erişen Yazıcı, G. (2017). *Edirneli Kâmî ve dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ersoy, E. (2017). *II. Bayezit devri şairlerinden Münîrî ve dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Feldman, W. (2022). Encyclopedia Britannica: Turkish literature. Взято з

<https://www.britannica.com/art/Turkish-literature>

Glenny, M. (2001). *The Balkans: Nationalism, war & the great powers, 1804-1999*. London: Penguin Books.

Göçgün, Ö. (1999). *Namık Kemâl'in şairliği ve bütün şiirleri*. Ankara: Atatürk Kültür

Merkezi.

- Gölpınarlı, A. (1941). *Yunus Emre hayatı ve bütün şiirleri*. İstanbul: Türkiye Bankası: Kültür Yayınları.
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 15(26).
- Kaçalın, M. (2019). *Âhî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kanbak, S. (2016). *Ziya Paşa şiirleri*. Ankara: Şiir Parkı.
- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî divân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Y. (2019). *Fevzî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karaköse, S. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kayaalp, İ. (2019). *Bahtî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, S. (2018). *Bâkî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2017a). *Diyarbakırlı Lebîb divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2017b). *Zâtî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kut, G. (1991). Aşık Paşa. *Y TDV islâm ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Lewis, G. (1999). *The turkish language reform: A catastrophic success*. New York: Oxford University Press Inc.
- Lewis, G. (2000). *Turkish grammar* (V. 2). Oxford: Oxford University Press.
- Macit, M. (2017). *Nedîm divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Macit, M. (2018). *Erzurumlu Zihnî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mermer, A. (2021). *Mezâkî divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Okçu, N. (2019). *Şeyh Gâlib divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Osmanlıca - Türkçe Sözlük. Взято з <https://www.luggat.com>
- Özyıldırım, A. E. (2019). *Hamdullah Hamdî divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pamukkale Üniversitesi. Osmanlıca sözlük. Взято з <https://pauctle.com/osmtr/index.php>
- Peacock, A. (2015). *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

- Pourhossein, S. (2012). Present status of persian language in modern turkish: The case of personal names. *International Journal of Linguistics*, 4(4).
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt.
- Saraç, M. (2016). *Emrî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Smith, M. (1993). *The poetry of Yûnus Emre, a turkish sufi poet*. Berkeley: University of California Press.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necati Beg divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayalî bey divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Taş, H. (2010). *Vusûlî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taş, H. (2017). *Vahyî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tatçı, M., & Yıldız, M. (2005). *Divan-i ilahiyat*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (2018). *Dede Ömer Rûşenî dîvânının tenkidli metni*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tietze, A., & Lazard, G. (1967). Persian loanwords in anatolian turkish. *Oriens*, 20(6).
- Timurtaş, F. (1990). *Süleyman Çelebi, mevlid (Vesîlet-ün-Necât)*. İstanbul: Meb Yayınları.
- Tunç, G. (2019). *Şair evlenmesi ve Müntahabat-ı eşar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Üstüner, K. (2017). *Enderunlu Hasan Yâver divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. New York: DeGruyter.
- Xəlilov, B. (2008). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası*. Bakı: Nurlan.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garîb-nâme*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, K. (2018). *Gülşehri'nin Mantiku't-tayri (Gülşen-nâme)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yavuz, K., & Yavuz, O. (2016). *Muhibbî dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Yazar, İ. (2017). *Kânî dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, K. H. (2017). *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tirsî ve divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вірш з дивану Вюсулі та його переклад українською:

*Ser-i dağ-ı dilümden âh etmezsem duhân gitmez
Yel olmayınca tağlar başı üstinden tuman gitmez*

*Gözüm yaşına ebr öykündüğü 'çün ra 'dvâr âhum
Yüzine silleler basdı karası çok zamân gitmez*

*Sen ey kaşı kemân ok gibi gitdün gelmediün ammâ
Geçer her demde hâtırdan hadeng-i cân-sitân gitmez*

*Müjen tîrine teslîm etmedin ben cânımı gitmem
Cihânda er olan zîrâ komadın bir nişân gitmez*

*Cihânun şâdlığında degüldür gussası eksük
VUSÛLÎ bu gülistânun bahârından hazân gitmez*

Як мла без вітру з верхів'я гори до долу не піде,
так без галасу біль журби з мого серця не піде;

Грім смутку, що довго милувався моїми слізьми,
наніс їй удар, біль від якого ще довго не піде;

О, серпоброва! Ти стрілою пішла й не вернулась, але
фатальна стріла завжди влучить в серце й нікуди не піде;

Я, не склавши голову за стріли твоїх вій, ніц не уйду,
бо муж, не залишивши сліду на цьому світі, в рай не піде;

Ах, Вюсулі! На Землі окрім радості є ще і горе,
в угоду осені, навіть весна з цього розарію піде.

Вірш з дивану Явера та його переклад українською:

*Bu bahâr-ı ‘âlemün dil-keş havâsın görmedüm
Bülbül aglar gül güler ben bir safâsın görmedüm*

*Cânuma kâr itdi hayfâ âteş-i derd-i firâk
Bu ‘azâb u mihnetün bir intihâsın görmedüm*

*Mazhar-ı hışm-ı nigâhum bilmezem cürmüm nedir
Oldı pür-hûn zahmum ammâ mâ-cerâsın görmedüm*

*Rûşen itdi ser-te-ser rûy-ı zemîni tal’atün
Ben şeb-i firkatdeyem bir gün ziyâsın görmedüm*

*Hayli dem bîmâr-ı ‘aşkam Yâverâ hâlüm yamân
Ugradum bir derde kim aslâ devâsın görmedüm*

Настільки мальовничої весни я ніколи не бачив,
соловей плаче, цвіт цвіте, але насолоди я не побачив;

Мою душу спалило баске полум’я розлуки, о горе!

Цих тортур та страждань кінця я не побачив;

Я у владі твого гнівного зору; своєї провини ж я не знаю,
моя рана сповна крові, однак що трапилося я не побачив;

Сяйво твого лиця освітило повністю землю,
мені ж воно не сяє, і навіть вдень я його не побачив;

О, Явер! Я смертельно хворий на любов, мій стан все гірше,
це така напасть, що ліків від неї я ніколи не бачив.

